LUCIAN
BOIA

ÎN JURUL MARII UNIRI DE LA 1918

Națiuni, frontiere, minorități

HUMANITAS

România e absentă în dezbaterea istoriografică europeană. Pe piața ideilor, cum se spune, nu prea existăm. Răspunderea o poartă cei care încă n-au aflat că istoria se face, astăzi, altfel, în orice caz nu reîncălzind la nesfârșit vechiul discurs național.
Centenarul Marii Uniri, în loc să stimuleze cercetări înnoitoare, riscă să se rezume la reafirmarea unor locuri comune. În memoria istorică a românilor a rămas doar o schemă mult simplificată a procesului istoric desfășurat între 1914 și 1918. Toți românii, cu puține excepții, ar fi tras atunci într-o singură direcție. Nu e chiar așa! Adevărul, pur și simplu, este mai complex și mai nuanțat.

LUCIAN BOIA

Fotografiile de pe copertă © Marius Amarie, MNIR.
Sceptrul regelui Ferdinand, realizat din aur și argint, după proiectul pictorului Costin Petrescu, cel care a conceput scenariul și scenografia ceremoniilor de încoronare de la Alba Iulia, din 1922. Cele patru tinere în port popular reprezintă noile provincii alături de România reîntregită; lucrătura și pietrele prețioase reflectă designul coroanei reginei Maria și al mantiilor regale, concepute de același artist.

Volume publicate la Humanitas:

Istorie și mit în conștiința românească (1997, 2000, 2002, 2006, 2010, 2011; 2017, ediție ilustrată)
Jocul cu trecutul: Istoria între adevăr și ficțiune (1998, 2002, 2008)
Două secole de mitologie națională (1999, 2005, 2011)
Mitologia științifică a comunismului (1999, 2005, 2011)
Sfârșitul lumii: O istorie fără sfârșit (1999, 2007)
Pentru o istorie a imaginarului (2000, 2006)
România, țară de frontieră a Europei (2002, 2005, 2007)
Mitul democrației (2003)
Între înger și fiară: Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre (2004, 2011)
Jules Verne: Paradoxurile unui mit (2005)
Omul și clima: Teorii, scenarii, psihoze (2005)
Tinerețe fără bătrânețe: Imaginarul longevității din Antichitate până astăzi (2006)
Occidentul: O interpretare istorică (2007)
Napoleon III cel neiubit (2008)
„Germanofilii": Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial (2009, 2010)
Franța, hegemonie sau declin? (2010)
Tragedia Germaniei: 1914–1945 (2010)
Capcanele istoriei: Elita intelectuală românească între 1930 și 1950 (2011)
Istoriile mele: Eugen Stancu în dialog cu Lucian Boia (2012)
Explorarea imaginară a spațiului (2012)
De ce este România altfel? (2012)
Eugen Brote (1850–1912): Destinul frânt al unui luptător național (2013)
Sfârșitul Occidentului? Spre lumea de mâine (2013)
Balcic: Micul paradis al României Mari (2014)
Primul Război Mondial: Controverse, paradoxuri, reinterpretări (2014)
Dosarele secrete ale agentului Anton: Petru Comarnescu în arhivele Securității (2014)
Suveranii României: Monarhia, o soluție? (2014)
Maria, regina României, *Jurnal de război* (3 vol., editor) (2014–2015)
Cum s-a românizat România (2015)
Mihai Eminescu, românul absolut: Facerea și desfacerea unui mit (2015)
Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecințe) (2016)
Un joc fără reguli: Despre imprevizibilitatea istoriei (2016)

LUCIAN
BOIA

ÎN JURUL MARII UNIRI DE LA 1918

Naţiuni, frontiere, minorităţi

HUMANITAS
BUCUREŞTI

Redactor: Adina Săucan
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Radu Dobreci, Dan Dulgheru

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

© HUMANITAS, 2017

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Boia, Lucian
În jurul Marii Unirii de la 1918:
naţiuni, frontiere, minorităţi /
Lucian Boia. – Bucureşti: Humanitas, 2017
ISBN 978-973-50-5894-4
94

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30

I

Introducere: Uniți, mereu?

PENTRU ROMÂNIA, 1918 a fost un an ca nici un altul. Anul când a pierdut războiul în chipul cel mai dezastruos cu putință. Dar și anul când a câștigat același război, în mod categoric, pur și simplu fiindcă aliații săi au ieșit învingători. Anul când țara era cât pe ce să dispară, pierzându-și independența și fiind nevoită să cedeze Dobrogea și o bună parte a arcului munților Carpați (Pacea de la București, mai 1918). Dar și anul când, prin trei unificări succesive (Basarabia, aprilie 1918; Bucovina, noiembrie 1918; Transilvania, 1 decembrie 1918), s-a înfăptuit România Mare, toate ținuturile locuite majoritar de români ajungând să fie cuprinse între granițele țării.

Ne-am obișnuit să le reducem pe toate la o istorie foarte românească. Chiar și acum, când

se întocmește Europa, suntem tentați, în continuare, să decupăm o istorie numai a noastră, deloc lipsită de accente mitologice. Ca și cum singura menire a istoriei ar fi aceea de a justifica România. Avem o tradiție în această privință. De la bun început, investigarea trecutului, la români, a fost aproape în întregime dedicată construcției naționale. Istoria a fost și este încă înțeleasă ca o înaltă școală de patriotism. Fără îndoială, istoria este și asta, dar să fie oare numai atât? Greu de tăgăduit de altfel, dacă ne referim strict la crearea României, importanța și chiar necesitatea unui asemenea demers „național". În bună măsură, România s-a făcut prin apelul la istorie, printr-o reprezentare a trecutului puternic infuzată de ideologia națională. Așa a ajuns Dacia antică să prefigureze România Mare, iar Mihai Viteazul să o și înfăptuiască, pentru un scurt moment, la 1600, anunțând astfel, cu trei veacuri mai devreme, unirea definitivă de la 1918 (și asta în ciuda faptului că, în epoca respectivă, moldovenii nu-și doreau deloc să fie „uniți", iar nobilimea maghiară, stăpânitoare a Transilvaniei, cu atât mai puțin).

Mitologia unității românești dintotdeauna a pătruns în conștiința publică și e greu de urnit din loc (românii fiind „unitari" chiar atunci când încă nu apăruseră pe lume, prin bunele oficii ale dacilor sau, și mai „unitar" zis, ale

„geto-dacilor"). Sursa acestei unități imaginare nu trebuie căutată prea departe. Naționalismul secolului al XIX-lea sau din perioada interbelică avea totuși un discurs mai nuanțat. Unitatea absolută și permanentă e de dată mai recentă. Așa i-a învățat pe români să-și gândească trecutul național-comunismul, ideologia care a ridicat mitul unității românești la rang de dogmă. În acest spirit au învățat la școală generații de români, și se vede că au învățat temeinic. Se făcea pe atunci școală, nu glumă!

Se explică astfel scandalul iscat atunci când un diplomat american a îndrăznit să afirme că Basarabia, respectiv Republica Moldova, a trecut printr-o istorie diferită de a României. Or fi americanii bunii noștri prieteni, dar un asemenea atac la unitatea națională este inadmisibil. Doar câteva voci răzlețe i-au luat apărarea, în fața unui val de indignare. Ce importă că americanul a avut sută la sută dreptate: sudul Basarabiei iese din sfera românească, intrând sub directă stăpânire otomană, încă din secolele XV–XVI, iar Basarabia, în întregime, e anexată de Rusia în 1812 și supusă unui intens proces de rusificare (exceptând cele două decenii interbelice, când e parte a României Mari). Oare dacă ar fi avut aceeași istorie cu întreaga Românie, pe actualul său președinte tot Igor l-ar fi chemat, și tot Moscova ar fi fost reperul favorit

al acestuia și al unei bune părți din populație? Cel mai recent sondaj arată că doar 23% dintre locuitorii Republicii Moldova sunt partizani ai unirii cu România.

De altfel, ca să completez tabloul (și să mai stârnesc ceva indignare printre iubitorii de istorie mitologizată), și Transilvania, piesa cea mai prețioasă a unității naționale, a avut timp de veacuri o altă istorie, mai legată, până la 1918, de a Ungariei decât de a celor două principate române. Și Dobrogea a avut o altă istorie, bizantină mai întâi, bulgărească după aceea și, în sfârșit, de pe la 1400 și până la 1878, otomană; când au preluat-o românii, era pur și simplu un colț de Orient, cu totul altceva decât România. Dar, să nu uit, nici Țara Românească și Moldova n-au împărțit exact aceeași istorie; până târziu, în plin secol XIX, moldovenii și-au spus moldoveni, și nu români. Ceea ce nu înseamnă că n-au existat tot timpul legături de tot felul între diversele țări și ținuturi locuite de români: legături, facilitate de limba comună, care s-au intensificat de la un veac la altul, conducând în cele din urmă spre cristalizarea națiunii române și la înfăptuirea statului național românesc. A fost așadar un proces istoric. Altminteri, la ce mai e bună istoria dacă Dacia înseamnă deja România? Ca să nu mai spunem

că e mai mare meritul de a face o țară decât de a o moșteni gata făcută!

Cert este că în 1918, în momentul decisiv, românii erau pregătiți pentru marele act al unirii. Îi anima un sentiment național (dezvoltat pe parcursul secolului al XIX-lea), pe care nu-l avuseseră, la vremea lor, nici dacii și nici Mihai Viteazul. Chiar și așa, a fost nevoie ca istoria să le vină în întâmpinare. Ce s-ar fi întâmplat dacă nu cădeau imperiile? Până la urmă, mai puțin a contribuit lupta naționalităților la căderea imperiilor (deși evident că și-a adus o contribuție), cât căderea imperiilor la desprinderea națiunilor și formarea sau desăvârșirea statelor naționale. Până la 1914, românii transilvăneni (cei mai combativi dintre români în luptele naționale) nu merseseră mai departe de solicitarea autonomiei Transilvaniei sau a „drepturilor egale" în cadrul monarhiei habsburgice. „România Mare" exista, desigur, în imaginarul colectiv românesc, dar era o imagine virtuală, un proiect ideal, care putea sau nu să devină realitate. S-a materializat în condițiile speciale ale anului 1918, când nu numai românii și-au avut „marea Unire", ci și celelalte popoare desprinse din ansamblurile imperiale.

Dintre construcțiile naționale înfăptuite la sfârșitul Primului Război Mondial, România s-a

dovedit a fi cea mai solidă. Ajunge să ne uităm pe hartă; spre deosebire de alte state „succesoare", și-a păstrat până astăzi aproape același contur. Un întreg secol de istorie i-a confirmat așadar unitatea. Și atunci, la ce servește să împingem conștiința unității până în timpurile cele mai vechi? Doar ca să nu fim credibili?

Îi vedem acum pe unii dintre aprigii susținători ai unității dacice sau ai „națiunii române medievale" (unica națiune identificabilă până acum în Evul Mediu) cum tocmai sunt pe cale să demaște un complot (sau chiar mai multe) vizând dezmembrarea României. Așadar, am fost tare uniți în întreaga istorie, dar astăzi, când în realitate chiar suntem, riscăm să nu mai fim. Academia Română (ca să fim drepți, nu întreaga instituție, ci doar ceva mai mult de jumătate dintre membrii săi) a lansat un *Apel* (către poporul român!) în care semnalează tot soiul de primejdii și propune măsuri drastice de contracarare a acestora, inclusiv supravegherea și, eventual, pedepsirea celor care își permit să aprecieze identitatea românească în alți termeni decât autorii *Apelului*.

Istorici care nu sunt în stare să-și înnoiască demersul, susținuți de jurnaliști care știu istoria după ureche, se refugiază unde? Evident, în patriotism, unde altundeva? Se bat cu pumnii în piept că își iubesc țara mai mult decât

orice pe lumea asta: iată o specializare care nu cere prea mult efort, nici prea multă competență. Că vor salva sau nu România, vom vedea. Până una-alta, cu o asemenea înțelegere desuetă a istoriei, România e absentă în dezbaterea istoriografică europeană. Pe piața ideilor, cum se spune, nu prea existăm. Ar trebui să devenim conștienți că micile noastre obsesii nu interesează pe nimeni. Din perspectiva „celorlalți", România aproape că nu contează în istorie. Și vina nu e a istoriei, nici a României; răspunderea o poartă cei care încă n-au aflat că istoria se face, astăzi, altfel, în orice caz nu reîncălzind la nesfârșit vechiul discurs naționalist.

Centenarul Marii Uniri, în loc să stimuleze cercetări înnoitoare, riscă să se rezume la reafirmarea unor locuri comune. De atâtea ori au fost rostite, încât au ajuns să fie considerate mai adevărate decât adevărul. Adevărul, pur și simplu, este mai complex și mai nuanțat. Istoria simplificată și mitologizată pe care o purtăm cu noi ne spune că în anii Primului Război Mondial toți românii erau motivați de visul lor de veacuri: crearea României Mari. Lăsând la o parte faptul că visul acesta era ceva mai recent, de secol XIX (chiar, cu cine ați fi propus să se unească românii înainte de 1859?), fapt este că intrarea țării în Primul Război Mondial a presupus o alegere între obiective opuse. Pe scurt,

Transilvania a fost preferată Basarabiei. E clar, mergând alături de Antantă (Franța, Marea Britanie, Rusia), câștigul urmărit era Transilvania (și, de asemenea, Bucovina, în principiu în întregime, dacă nu, cel puțin jumătatea ei majoritar românească). Basarabia rămânea la Rusia, și n-ar fi fost exclus ca tot rușii să se ocupe de nordul Bucovinei, majoritar ucrainean. Invers, dacă românii ar fi ales să meargă alături de Puterile Centrale (Germania și Austro-Ungaria), n-aveau, bineînțeles, cum să pretindă Transilvania, dar puteau spera la Basarabia, în cazul înfrângerii Rusiei (chiar și la Bucovina, austriecii fluturând promisiunea cedării acestei provincii ca preț al cooperării militare a României). Știm cu toții, încă de la școală, că soluția corectă (adică ratificată de istorie) a fost aceea „pentru Transilvania". Ceea ce nu prea se spune este că această alegere, de altfel întru totul justificată pe motive etnice, însemna renunțarea la Basarabia, așezată, orice s-ar zice, mai jos decât Transilvania în imaginarul național românesc. Problema era însă mai complicată, odată ce o privim în context european ceva mai larg. Victoria Rusiei pe Frontul de Est ar fi avut consecințe greu de evaluat. Până unde s-ar fi extins imperiul țarilor? Inclusiv peste România? Posibil. Pierind Austro-Ungaria (fiindcă de dispariție vorbim, odată ce Transilvania revenea

României, și alte bucăți de imperiu urmau să fie rupte în favoarea altora), tot centrul Europei rămânea larg deschis în calea Rusiei. Ca și Peninsula Balcanică; aliații occidentali deja îi recunoscuseră Rusiei „dreptul" asupra Constantinopolului. Altminteri, toată clasa politică românească era conștientă de pericolul reprezentat de imensa țară de la Răsărit. Se spera doar că aliații occidentali o vor ține în frâu. Între timp, istoria a dovedit, dacă mai era nevoie, cât de eficient îi țin occidentalii în frâu pe ruși. Pentru Rusia, oricum, era cam același efort să înghită o Românie mică sau o Românie mare.

Veți spune că nu așa s-au petrecut lucrurile. O știm prea bine, dar asta a fost partea de noroc a României, care n-avea cum să fie intuită în 1914 sau 1916. În mod logic, alipirea Transilvaniei la România mergea la pachet cu o Rusie victorioasă. Ceea ce s-a întâmplat însă a fost înfrângerea militară a Rusiei, asociată cu prăbușirea ei internă, în urma dublei revoluții din 1917 (februarie și octombrie). Dezmembrarea (parțială) a Imperiului Rus a permis desprinderea Basarabiei și unirea acesteia cu România (ceea ce nu figura deloc în proiectul inițial). A venit apoi rândul Germaniei de a fi înfrântă, alături de aliata sa Austro-Ungaria, aceasta din urmă dezmembrându-se, cum s-ar zice, în părțile ei componente. A urmat, în ceea ce privește

România, unirea Bucovinei și, ca o încoronare a edificiului, a Transilvaniei.

Totul a ieșit foarte bine, putea să iasă însă cât se poate de rău. Până la urmă, în memoria istorică a românilor a rămas doar o schemă mult simplificată a procesului istoric desfășurat între 1914 și 1918. Toți românii, cu puține excepții, ar fi tras atunci într-o singură direcție. Nu e chiar așa! Când mi-am propus să privesc mai îndeaproape fenomenul „germanofiliei" acelor ani, ceea ce am găsit, scotocind prin nenumărate fonduri de arhivă, ca și prin presa, foarte diversificată, a vremii, mi-a depășit cu mult așteptările. Cartea mea despre așa-numiții „germanofili" (etichetă aplicată atât partizanilor Germaniei și Austro-Ungariei, cât și adversarilor Rusiei, atât celor care ar fi dorit intrarea României în război alături de Puterile Centrale, cât și adepților neutralității) arată cum nu puțini intelectuali români (inclusiv nume de prim rang) au gândit atunci „altfel".[1] Din teamă de Rusia, ca și din dorința eliberării mai întâi a Basarabiei, care părea mai primejduită, în identitatea ei românească, decât Transilvania. Erau, de altfel, și destui „neutraliști", care considerau că România trebuie să se țină deoparte de teribilul măcel. Nu are rost să fie ascuns sau atenuat nici faptul că România a intrat în război total nepregătită, cu o insuficientă înzestrare

a armatei și cu un comandament care în primele luni nu s-a dovedit deloc strălucit (ar fi poate un caz de școală despre cum trebuie făcut sau nu trebuie făcut un război). Țara era prinsă de la bun început în capcană; cum să se descurce simultan pe două fronturi: la Carpați și la Dunăre? Campania din 1916 nu putea fi decât pierdută. E drept, anul următor, 1917, a fost martorul unei rezistențe admirabile pe frontul din Moldova (bătăliile de la Mărăști, Mărășești și Oituz). Reviriment care însă n-a avut cum să împiedice (în condițiile defecțiunii rusești) încheierea dezastruoasei păci separate. În privința pierderilor umane, raportate la totalul populației, România s-a aflat pe unul din primele locuri, dacă nu chiar pe primul, printre țările beligerante (deși a participat efectiv doar la ceva mai mult de un an din cei patru ani cât a durat războiul). Sărbătorirea Marii Uniri e cu totul legitimă. E legitimă și o doză de mitologie: toate națiunile o au! Dar avem nevoie, dincolo de comemorări și de simbolistica eroică, și de o istorie făcută fără prejudecăți, în spiritul unei abordări critice. Cel puțin din partea istoricilor profesioniști!

Ne trebuie în tot cazul o istorie europeană. România nu e o insulă, e parte a unui ansamblu. Nu ne putem izola, nici în interpretarea istoriei, nici în modul cum ne raportăm la ziua de azi

ori de mâine. Peste tot, în această parte a Europei, s-au constituit, la sfârșitul Primului Război Mondial, state naționale. Unele s-au dovedit viabile (e și cazul României), altele mai puțin sau deloc. În ansamblu însă, trebuie constatat că istoria a intrat la un moment dat în faza emancipării națiunilor și a alcătuirii statelor naționale. România s-a înscris în curent. A mers în sensul indicat de istorie. Pe de altă parte, nu servește la nimic să închidem ochii în fața primejdiilor care se ascundeau de la bun început în noua împărțire „națională" a unei bune părți din Europa. Conflictele între națiuni au însângerat în repetate rânduri continentul european. „Naționalismul înseamnă război" („le nationalisme c'est la guerre") sunt cuvintele memorabile rostite de François Mitterand pe câmpul de bătălie de la Verdun. Se vede cum termenul „naționalism" a suferit o transformare semantică radicală, de la sensul pozitiv inițial ajungând să aibă o încărcătură negativă. În prezent, facem distincția între „patriot", care își iubește națiunea și țara, și „naționalist", care îi detestă pe „ceilalți". În fapt, frontiera dintre cei doi termeni este destul de elastică și de permisivă. Prea multă apreciere de sine se poate răsfrânge negativ în raporturile cu ceilalți.

Să mai spunem că în regiunea mediană a Europei fragmentarea teritorială în state mici

sau cel mult de dimensiuni mijlocii a creat un periculos gol de putere. Cu atât mai mult cu cât țările rezultate din dispariția imperiilor se detestau reciproc. Un tânăr britanic aflat în Bulgaria în 1934 asistă la spectacolul bucuriei dezlănțuite în urma asasinării regelui Alexandru al Iugoslaviei. Un prieten bulgar îi ține apoi o prelegere despre cât sunt de răi vecinii țării sale. Începând, firește, cu românii. „Românii sunt un popor groaznic, a spus el: mincinoși, tâlhari, hoți, răi, imorali. I-am spus că n-au cum să fie chiar așa de răi. – Ne-au furat Dobrogea, a spus încruntându-se. Tot teritoriul dintre Delta Dunării și Marea Neagră. Este în întregime bulgăresc. Am spus că voiam doar să văd cum sunt, la ei acasă, nu cum îi văzusem prin ochii maghiarilor în Transilvania. – Și pe asta au furat-o! a strigat el." Și așa sunt luați la rând toți vecinii, cei mai răi fiind, totuși, turcii.[2] Schimbând actorii, întâlnim atitudini similare și în celelalte țări din regiune. Nu se spune oare în România că singurul bun vecin al românilor este Marea Neagră?

„Pântecul moale al Europei", pentru a folosi expresia lui Churchill, s-a aflat de la bun început sub o dublă amenințare, dinspre Răsărit, Rusia, respectiv Uniunea Sovietică, și dinspre Apus, Germania. Când cele două mari puteri și-au revenit după eclipsa temporară în care intraseră

la capătul Primului Război Mondial, toată construcția „central-europeană" s-a prăbușit ca un castel din cărți de joc. Au urmat bine-cunoscutele orori ale celui de-al Doilea Război Mondial și, pentru majoritatea acestor țări, ocupația sovietică și distrugătorul experiment comunist. Dacă privim izolat crearea României Mari, riscăm să facem abstracție de evoluțiile globale și totul să ni se pară minunat. În fapt, România Mare a evoluat pe o scenă extrem de fragilă, cu primejdii răsărind la tot pasul – și, desigur, istoria încă nu s-a încheiat.

A intervenit și problema acută a minorităților, corpuri „străine" cuprinse în națiuni care în chip natural tind spre omogenitate. Unele minorități sunt – încă mai sunt, dar mai ales au fost – cât se poate de consistente, formând pe alocuri chiar majorități la nivel regional. Albanezii din Kosovo: minoritari în Serbia sau în Iugoslavia, dar cu o majoritate zdrobitoare în propria lor regiune. Secuii din Harghita și Covasna: minoritari în România, minoritari și în Transilvania, dar majoritari în cele două județe ale lor. Orice s-ar zice, o prezență masivă a minorităților nu se potrivește prea bine cu ideea de stat național. Iar statul național, în ceea ce-l privește, sau caută să scape de ele, sau încearcă să le integreze cât mai bine, ceea ce, pe termen lung, le amenință cu dispariția.

Încă trăim în era națiunilor, oarecum în „prelungiri", dar sunt semne care anunță că nu va fi mereu așa. Nu mai putem judeca naiv, ca în urmă cu un secol, socotind dispunerea omenirii în state-națiuni ca ultim cuvânt al istoriei. Să nu mai fie nimic după națiuni? Greu de crezut. Se poate, dimpotrivă, presupune că națiunile și statele-națiuni o să dispară, nu mâine, poate nici poimâine, dar... peste un anume timp. Imposibil de spus ce ne rezervă în această privință viitorul. Pe continentul nostru, cel puțin, Uniunea Europeană pare a succeda națiunilor, după cum și națiunile au succedat imperiilor sau altor construcții politice „prenaționale". Dacă va fi mai mult decât acum, adică o federație autentică, în genul Statelor Unite ale Americii, dacă și amestecul de populație se va intensifica, iar culturile vor fuziona, atunci era națiunilor se va fi sfârșit. Dacă nu va fi așa, va fi... altfel. În tot cazul, nu va fi așa cum a fost cândva. Pentru simplul motiv că istoria nu se repetă. Istoria este mereu alta, iar accelerarea ei în prezent, combinată cu fenomenul globalizării, ne conduce spre un viitor pe care nici nu-l putem bănui.

ETHNOGRAPHISCHE

Brockhaus' Konversations-Lexikon. 14. Aufl.

Harta etnografică a Europei la 1900 (din *Brockhaus' Konversations – Lexikon*, vol. VI, 1902).

II

Etnii și națiuni

SĂ ARUNCĂM O PRIVIRE asupra hărții etnografice a Europei, așa cum se prezenta în urmă cu un veac, în preajma Primului Război Mondial. Spre apusul continentului vom observa pete largi de culoare, aproape uniforme și net despărțite unele de altele. Spre răsărit însă, dincolo de masa germanică, lucrurile se complică. Peisajul etnic al Europei Central-Răsăritene și de Sud-Est e cât se poate de încâlcit. Pe hartă, culorile se înmulțesc și se amestecă, dar nici harta nu e capabilă să reprezinte în totalitate nesfârșita diversitate a acestei părți de lume.[1]

Desigur, nici Occidentul nu e uniform. Și în cazul său, constituirea națiunilor a presupus un proces de unificare, în primul rând de ordin lingvistic și cultural. Franța, la origine, a fost

un mozaic etnic. În Italia și în Germania, deosebirile dialectale mergeau până într-acolo încât nu toți italienii și nu toți germanii se puteau înțelege între ei, vorbindu-și fiecare propriul dialect. Erau însă, de regulă, nuanțe în interiorul aceleiași culori, distincții în interiorul aceleiași familii. Cât despre Franța, tăvălugul instituțional și cultural al statului francez i-a transformat pe toți locuitorii țării, indiferent de origine, în francezi autentici.

Între Occidentul latin și Occidentul germanic, iarăși, liniile despărțitoare sunt cât se poate de neted trasate, uneori chiar în interiorul aceleiași țări. În Belgia, stau față-n față o regiune valonă și alta flamandă, bine delimitate (excepție făcând doar capitala, Bruxelles, oraș francofon așezat însă în zona flamandă). În Elveția, vorbitorii de germană, de franceză sau de italiană își au cu toții partea lor de țară, fără să se amestece și aproape fără să se atingă. Vedem deosebirea atunci când suntem tentați să comparăm Elveția cu Transilvania: cele trei „națiuni" transilvănene, românii, maghiarii și germanii, nu și-au rupt fiecare o bucată de țară, ci trăiesc laolaltă (cu excepția, poate, a ținutului secuiesc, dar și acolo e prezentă o „minoritate" românească). Singurul segment de frontieră multă vreme nelămurit între latini și germani l-a reprezentat Alsacia (plus partea

germanofonă a Lorenei), cu locuitori de obârșie germană, integrați însă în națiunea franceză. Definiția franceză a națiunii fiind politică, și nu etnică („națiunea e un plebiscit de fiecare zi", spunea Ernest Renan), alsacienii au putut deveni francezi prin propria lor alegere sau, pur și simplu, fiindcă așa a fost să fie; nu însă și din punctul de vedere german, interpretarea germană legând națiunea de etnie. Cu alte cuvinte, alsacienii sunt germani fiindcă s-au născut germani; sau, invers, sunt francezi, fiindcă au ales să devină francezi. Mai trebuie spus că dosarul acesta e deja închis, câștig de cauză având, în cele din urmă, Franța. Rămâne însă faptul, ilustrat și de diferendul alsacian, că nu e chiar atât de simplu să definim un popor, și cu atât mai mult o națiune. În orice caz, identitatea unei comunități nu se rezumă la limba vorbită, chiar dacă acesta este criteriul de „identificare" cel mai evident; sunt însă și alți factori (istorici, culturali, religioși) care pot avea aceeași greutate, dacă nu chiar una mai mare.

O primă constatare de natură să explice diferența Vest–Est, în materie de dispunere a etniilor, este prelungirea până târziu a deplasărilor de populație în partea central-răsăriteană și sud-estică a continentului. După invaziile germanice, Apusul deja se liniștise, încă din primele secole ale Evului Mediu. „Cealaltă" Europă,

dimpotrivă, larg deschisă spre Răsărit și spre inepuizabilul rezervor asiatic, atrage fără încetare valuri după valuri de migratori sau de cuceritori. În secolele VI–VII, slavii trec masiv la sud de Dunăre, supunând unui proces de slavizare cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice. Li se adaugă, începând cu anul 679, bulgarii, de neam turanic, la rândul lor slavizați și lăsând doar numele noului popor. La 896, ungurii, veniți dinspre Ural, se așază în Câmpia Panonică; spre deosebire de bulgari, ei își vor impune nu doar numele, ci și limba. Vin, la rând, pecenegii, cumanii... Iar în 1241, marea invazie mongolă ajunge până în inima Europei, pustiind regatul ungar; în cele din urmă, năvălitorii se mulțumesc cu stăpânirea asupra cnezatelor rusești. Pe la 1300, turcii își fac apariția în Asia Mică și de aici în sud-estul Europei, punând capăt milenarului Imperiu Bizantin (căderea Constantinopolului, la 1453) și cucerind totodată regatele slave (Bulgaria, Serbia) din nordul Peninsulei Balcanice. Toate aceste valuri aduc cu ele și importante mișcări de populație, precum și fenomene de asimilare etnică sau religioasă (ungurii au maghiarizat de jur împrejurul lor, slavii au înghițit populația romanizată a Balcanilor, pentru ca mai târziu unii dintre slavi, ca și albanezii, să îmbrățișeze religia islamică a cuceritorilor otomani...).

Având o densitate a populației mai mică decât Occidentul, cu spații insuficient puse în valoare și cu o economie rămasă până târziu accentuat rurală, jumătatea central-estică a Europei a atras imigranți de tot felul, veniți fie din proprie inițiativă, fie solicitați, în calitate de coloniști, de autoritățile statelor respective pentru apărarea sau punerea în valoare a diverselor teritorii. De-a lungul veacurilor s-a constituit astfel un imens arhipelag german, cu zeci și zeci de insule răspândite printre diversele populații. Veniți de prin părțile Luxemburgului, la invitația regatului ungar, sașii se stabilesc în Transilvania, în secolele XII–XIII. În aceeași perioadă, alți germani avansează pe țărmurile Mării Baltice (în Letonia și Estonia de astăzi), unde vor alcătui aristocrația dominantă și, nu mai puțin, burghezia comercială.

Câteva secole mai târziu, migrația germană cunoaște o nouă fază, în contextul expansiunii celor două imperii: habsburgic și rus. După un îndelungat război cu turcii, habsburgii anexează Ungaria și Transilvania (Pacea de la Karlowitz, 1699), cărora le adaugă și Banatul, două decenii mai târziu (Pacea de la Passarowitz, 1718). Pentru a popula și a pune în valoare ținuturile de margine, pustiite în anii de război: Banatul, Voivodina, regiunea Baranya din sudul Ungariei, habsburgii fac apel la coloniști, aduși

din diverse părți ale spațiului german (de altfel, nu toți de origine germană), cunoscuți sub numele generic de „șvabi". La fel procedează și Ecaterina cea Mare a Rusiei, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, colonizând germani la răsărit de Volga, și apoi, după anexarea banatului tătăresc al Crimeii (1783) și a altor porțiuni din litoralul nordic al Mării Negre, aflate până atunci sub dominație otomană, instalând în ceea ce s-a numit „Noua Rusie", pe lângă ruși și ucraineni, noi contingente de coloniști germani. Proces continuat și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, după 1812 adăugându-se și Basarabia printre regiunile deschise colonizării germane. Din sudul Rusiei, coloniști germani au trecut și în Dobrogea, spre mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Și evreii ajung să fie atrași de Europa Răsăriteană, pe măsură ce, în Occident, discriminările la adresa lor se întețesc, mai multe state alungându-i pur și simplu. Expulzați din Spania în 1492 (câțiva ani mai târziu și din Portugalia), evreii „spanioli" se refugiază, în mare parte, în Imperiul Otoman. Salonicul devine un oraș preponderent evreiesc. Evreii „germani" se deplasează, la rândul lor, de preferință în Polonia (un stat imens în epocă, cuprinzând, sub forma „uniunii polono-lituaniene", și părți considerabile din Bielorusia și Ucraina de astăzi). Odată cu

cele trei împărțiri ale Poloniei, între 1772 și 1795, cea mai mare parte a lor ajung să trăiască în Rusia, în timp ce evreii galițieni revin monarhiei habsburgice. La 1900, în Rusia se aflau peste cinci milioane de evrei (dintre care 1.267.000 de evrei „polonezi"). La aceeași dată, în Austro-Ungaria se înregistrau peste două milioane (1.225.000 în Austria, 851.000 în Ungaria). Spre Occident, numărul lor scădea treptat. Germania, țara occidentală cu cea mai mare populație evreiască, număra 586.000 de evrei; Franța, mult mai puțin: 53.400. În perioada interbelică, peste 8 milioane de evrei trăiau în Europa Central-Răsăriteană, față de un milion și jumătate în Europa Occidentală.

În marea lor majoritate, evreii se stabiliseră în orașe, așa că, dacă în ansamblu procentajul lor ar putea să pară modest în raport cu masa populației, în mediul citadin atingeau, dimpotrivă, cote foarte înalte. La Varșovia, de pildă, pe la 1900, comunitatea evreiască reprezenta 32% (o treime) din totalul de 638.000 de locuitori ai orașului; la Lvov erau 44.000 (27–28%) din 160.000 de locuitori; la Cracovia, 21.000 (23%) din 91.000. La Budapesta, tot atunci, la o populație totală de 732.000 de locuitori, evreii erau în număr de 169.000, adică aproximativ 23%. Și în principatele române, respectiv în România, după 1859, numărul evreilor crește

spectaculos (veniți mai ales din Galiția și din Rusia), îndeosebi în Moldova. La Iași, spre 1900, ajung să fie majoritari, reprezentând puțin peste 50% din populația de 78.000 a capitalei fostului principat al Moldovei; în anii următori numărul lor va înregistra o oarecare scădere, ajungând în 1912 la 42%. La București, în 1899, erau 40.000 de evrei, din populația de 276.000 a capitalei României (în procente, 14,5%). În Rusia, orașul cu cel mai mare amestec etnic era Odessa; din cei 450.000 de locuitori ai săi, 134.000 erau evrei (30%). La Salonic, evreii reprezentau cel puțin jumătate dintr-o populație de 120.000. La Constantinopol, 45.000, din populația de 1.120.000 a capitalei Imperiului Otoman. Mergând spre apus, numărul evreilor scade; erau încă foarte mulți la Viena: 147.000 din 1.648.000 de locuitori (aproape 9%), ceva mai puțini la Berlin: 92.000 din 1.889.000 de locuitori, în timp ce la Londra nu atingeau nici două procente, iar la Paris scădeau sub un procent.[2]

Și armenii erau răspândiți, ca și evreii, deși în număr mai mic, în multe țări și regiuni, și tot în mediul orășenesc, cei mai mulți în Imperiul Otoman; la Constantinopol sunt aproape 100.000 (mai mult de dublu față de evrei). Îi întâlnim și în țările române (încă din Evul Mediu), și mai departe, în Ungaria și în Galiția.

Grecii sunt de asemenea prezenți în întreaga Peninsulă Balcanică, îndeosebi pe litoralul Mării Negre. La Constantinopol sunt în număr de 275.000, în Bulgaria aproape 60.000. În România, numărul lor, nu foarte ridicat, e mai puțin relevant decât funcția socială și culturală pe care au avut-o timp de secole, și îndeosebi în perioada domniilor fanariote (secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea). În 1930, în România Mare, s-au declarat greci 26.495 dintre locuitorii țării. Mulți însă se asimilaseră între timp. Atât aristocrația, cât și burghezia din Țara Românească și Moldova aveau în bună măsură sânge grecesc.

O caracteristică a Europei Centrale și Răsăritene este dominația, până târziu, a marilor imperii. În timp ce în Occident statele-națiune sunt deja configurate, unele înainte chiar de afirmarea ideologiei naționale, proces practic încheiat odată cu unificarea Italiei și Germaniei între 1860 și 1870, cealaltă Europă e împărțită în totalitate între trei imperii care țin seama prea puțin sau deloc de specificul național al popoarelor supuse: Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic și Imperiul Rus. Ultimele două rămân neștirbite până în 1918, la capătul Primului Război Mondial. Imperiul Otoman pierde treptat din teritoriile sale balcanice. Grecia (cam jumătate din Grecia de azi, ca suprafață) devine un

stat autonom, în 1829, în urma unui lung război de eliberare, în care intervin de partea sa atât Rusia (autodeclarată „protectoare" a creștinilor ortodocși din Balcani), cât și puterile occidentale: Marea Britanie și Franța. Un an mai târziu, în 1830, Grecia își proclamă independența. Serbia câștigă la rându-i o autonomie limitată, în 1815, consolidată apoi, în 1829; la 1878 avea să devină independentă. Tot în 1878, Bulgaria se constituie ca principat autonom; devine independentă în 1908. Nu trebuie uitat nici Muntenegrul, un stat minuscul, dar singurul din Balcani care a beneficiat tot timpul de un fel de independență în raport cu Imperiul Otoman. La 1912, când izbucnește Primul Război Balcanic, Imperiul Otoman mai stăpânea doar partea mediană a Peninsulei Balcanice, în linii mari, Tracia, Macedonia, Kosovo și Albania. Principatele române, Moldova și Țara Românească, vasale timp de secole ale Imperiului Otoman, se unesc în 1859, formând România, stat care își proclamă independența la 1877.

Să urmărim acum, regiune după regiune, aria de răspândire și ponderea diverselor naționalități.

Austro-Ungaria, mai întâi, ultimul avatar al monarhiei habsburgice, rezultat în urma compromisului austro-ungar din 1867. Un singur stat: Austro-Ungaria, sau două state: Austria și Un-

Europa Centrală și de Sud-Est sub aspect etnografic la 1918 (din F.W. Putzgers, *Historischer Schul-Atlas*, Bielefeld und Leipzig, 1918).

garia? Și așa, și așa. Imperiul rămâne *unul* prin persoana monarhului (împărat la Viena, rege la Budapesta), prin trei ministere comune: Externe, Finanțe și Război, precum și prin teritoriul vamal comun. În rest, Austria și Ungaria se manifestă ca state distincte, fiecare cu propriul guvern, cu propriul parlament, cu propriile

ETHNOGRAPHISCHE KARTE

Brockhaus' Konversations-Lexikon. 14. Aufl.

Austro-Ungaria, hartă etnografică (din *Brokhaus' Konversations – Lexikon*, vol. XII, 1903).

legi și propria administrație. Mai mult decât atât: deosebirile nu fac decât să se accentueze pe parcursul perioadei 1867–1918: Austria și Ungaria ajung să semene tot mai puțin una cu cealaltă.[3]

Partea austriacă este cea mai puțin coerentă: o juxtapunere de provincii, fiecare cu propriul profil etnic și dispunând de un anume grad de autonomie. Germanii, la 1910, nu reprezentau decât 35,58% din totalul populației. Austria propriu-zisă este aproape „curat" germană. În Boemia și Moravia germanii sunt însă minoritari, majoritatea revenind cehilor, cu 63,19%, respectiv 71,75%. În Galiția, polonezii reprezintă 58,55%, restul sunt ucraineni și evrei, în timp ce germanii nu adună decât vreo 3 procente.[4] Cea mai amestecată provincie este mica Bucovină, anexată de austrieci (de la Moldova) în 1775 și supusă unui intens proces de imigrare: germani, ucraineni, evrei...; în 1910, potrivit limbii de comunicare, se înregistrează 38,4% ucraineni, 34,4% români, 21,2% germani, 4,6% polonezi și 1,3% maghiari; „germanii" sunt însă în mare parte evrei, vorbitori de germană, recensământul pe confesiuni indicând 12,9% mozaici.[5] Austriecii nu și-au propus să germanizeze diversele naționalități; nici n-ar fi putut să o facă, dată fiind ponderea lor limitată în provinciile aflate în afara Austriei propriu-zise.

Au rămas însă tot timpul „mai egali" decât ceilalți, limba și cultura germană fiind singurul liant al unor naționalități atât de diferite. După cum scrie cunoscutul politolog Oskár Jászi, „jumătatea austriacă a imperiului a fost rezultatul colonizării germane, iar cultura care a unificat economia, administrația și armata a fost în principal cultura germană. La fel, în era capitalistă, noua clasă burgheză, care a exercitat conducerea economică, a avut în marea ei majoritate un caracter germano-evreiesc".[6] E semnificativ și profilul lingvistic al universităților din partea austriacă a Imperiului: cinci dintre ele erau germane, două poloneze și una cehă; celelalte naționalități nu dispuneau de învățământ superior în limba proprie.

Dacă germanii ocupau indiscutabil prima poziție, o ierarhie exista și printre celelalte naționalități. Polonezii se aflau în frunte, cel puțin aristocrația poloneză. Față de situația conaționalilor lor înglobați în Rusia și în Germania, polonezii anexați de Imporiul Habsburgic se puteau considera norocoși; s-au bucurat de condiții mult mai bune de afirmare națională și de promovare a propriei culturi; mai mult chiar, s-au manifestat ca element dominant față de populația ucraineană din Galiția. Cehii, la rândul lor, beneficiind de o stare economică și culturală înfloritoare, au reușit să facă față cu succes presiunii germane; proiectul pe care l-au

susținut, fără sorți de izbândă, dar grăitor pentru importanța pe care o căpătaseră (sau pe care și-o atribuiau ei înșiși), a fost acela de transformare a dualismului austro-ungar în „trialism", cu alte cuvinte, o reîmpărțire a monarhiei între germani, maghiari și cehi. Oricum, partea austriacă a monarhiei părea că se îndreaptă spre un plus de autonomie regională, eventual spre o autentică federalizare. Din 1907 a intrat în vigoare votul universal (masculin), ceea ce, teoretic cel puțin, trebuia să reflecte, și în plan politic, superioritatea numerică a „negermanilor". Dificultatea aflării unui punct de echilibru între naționalități stătea în faptul că nu doar Austria în ansamblu, ci și componentele ei, fiecare în parte, își aveau propriul amestec etnic și propriile contradicții care rezultau de aici. Austria nu se construise pe principiul național; era un conglomerat de „țări istorice" al căror contur nu era definit de limite etnice. În Cehia, conviețuiau cehi și germani. În Galiția, polonezi și ucraineni. În Bucovina, ucraineni și români (ca să-i numim doar pe cei mai numeroși). În concluzie, chiar un grad sporit de autonomie nu ar fi rezolvat problema, fiindcă disputele naționale se manifestau în bună măsură în interiorul fiecărei provincii.

Odată cu compromisul dualist din 1867, Ungaria s-a reconstruit pe un cu totul alt model

decât Austria: nu ca o adunare de țări, ci ca stat național în toată puterea cuvântului. Curios, într-adevăr, acest imperiu, format din două jumătăți care nu se potriveau deloc una cu cealaltă. Problema majoră pentru Ungaria era însă aceea că, deși proclamată stat național unitar, nu era nici pe departe un stat național, ci în mod evident unul accentuat multinațional. În momentul realizării compromisului austro-ungar din 1867, maghiarii reprezentau, în jumătatea de imperiu care le-a revenit, doar 44,4% din întreaga populație. Erau mai numeroși decât „ceilalți", luați fiecare în parte, dar net minoritari în ansamblu. Cu toate acestea, spre deosebire de Austria, Ungaria nu a admis autonomii regionale, singura excepție fiind Croația, unde lucrurile erau prea clare pentru a fi interpretate altminteri: 87,1% dintre locuitori erau croați sau sârbo-croați (în 1910) și numai 5,1% germani și 4,1% maghiari. Croația a căpătat o largă autonomie, în cadrul Ungariei, în urma „compromisului" ungaro-croat din 1868. În rest însă, totul a rămas „unitar", în interiorul Ungariei Mari, a coroanei Sfântului Ștefan. Poate în egală măsură cu Croația, și Transilvaniei i s-ar fi cuvenit un statut autonom: fusese, timp de secole, un principat oarecum distinct față de Ungaria; potrivit ultimului recensământ maghiar, din 1910, vorbitorii de limbă maghiară

din fostul principat al Transilvaniei reprezentau 34,8%, față de 55% români și 8,7% germani (și aceasta la capătul unei jumătăți de secol de strategii de maghiarizare, e drept, nu prea reușite, în cazul Transilvaniei, dar care până la urmă le-au mai adăugat maghiarilor câteva procente. De precizat, de asemenea, că toate recensămintele austro-ungare înregistrau limba maternă, și nu naționalitatea; un calcul care îi favoriza pe maghiari, adăugându-le, în principal, procentajul evreilor, vorbitori de maghiară).[7]

S-ar zice că interpretarea maghiară a națiunii prelua modelul francez, în măsura în care o unică „națiune ungară" îi aduna pe toți locuitorii țării, indiferent de origini, indiferent de naționalitate. Șase naționalități: maghiari, români, slovaci, germani, sârbi și ucraineni, însă toate reunite într-o singură națiune. Ceea ce nu excludea însă, sau chiar susținea, politica de maghiarizare a diverselor naționalități, soldată, la capătul unei jumătăți de secol, cu un succes relativ. Se apreciază că ar fi devenit unguri, între 1880 și 1910, aproximativ 700.000 de evrei, 600.000 de germani, 400.000 de slovaci și câte 100.000 de români și slavi sudici.[8] Cum se vede, predispuși la maghiarizare erau, cu deosebire, evreii, germanii (nu însă și sașii transilvăneni) și slovacii. Românii se dovedeau mai greu de dislocat, apărați deopotrivă de

masa lor compactă, de conservatorismul mediului rural în care trăia marea lor majoritate (maghiarizarea fiind mai intensă în orașe), de cele două Biserici: Ortodoxă și Greco-Catolică, ambele diferite de Bisericile maghiare (Romano-Catolică și Reformată), ca și de proximitatea statului român, care reprezenta, și politic, și cultural, un prețios punct de sprijin.

Guvernanții maghiari țineau foarte mult să le iasă bine statistica, mai precis, să ajungă la o majoritate, cât de mică, dar majoritate să fie, o majoritate absolută. Pe lângă creșterea efectivă a numărului de maghiari, apelau la diverse artificii de calcul: evreii, cum am văzut, deveneau pur și simplu maghiari, fiindcă vorbeau ungurește, iar Croația era lăsată în afară, fiindcă numai „fără Croația" ieșea socoteala bine. Astfel, ungurii (vorbitorii de maghiară) reprezentau, la 1900, 45,4% din totalul populației, socotind și Croația; fără Croația, ajungeau însă deja la majoritatea absolută de 51,4%. În 1910, cu Croația, crescuseră la 48,1%, în timp ce fără Croația atinseseră majoritatea, încă și mai convingătoare, de 54,5%.

Iată ponderea principalelor naționalități, la 1910 (fără Croația, firește!): maghiarii 9.945.000 (54,5%); românii 2.948.000 (16,1%); slovacii 1.946.000 (10,7%); germanii 1.903.000 (10,4%), sârbii 462.000 (2,5%); ucrainenii 464.000 (2,5%).

Privită așa, în mare, statistica poate să înșele. Dacă în ansamblu, cu artificiile de calcul pomenite, maghiarii dețineau majoritatea absolută, diversele naționalități, la rândul lor, ocupau teritorii, spre marginile regatului ungar, unde erau la rândul lor majoritare. Singura strategie favorabilă maghiarilor rămânea aceea de a proclama întregul teritoriu indivizibil... și de a continua, într-un ritm și mai susținut, procesul de maghiarizare. Potrivit unor proiecții, Ungaria ar fi putut să ajungă în 1950 la o populație de 24 de milioane de locuitori, dintre care 17 milioane (70%) de „unguri puri". Și mai tentantă era viziunea unei Ungarii cu 30 de milioane de unguri, la capătul asimilării depline a naționalităților și a unei creșteri impresionante a populației.[9]

Nici măcar „inima" Ungariei nu era maghiară în întregime. Partea dintre Dunăre și frontiera cu Austria cuprindea 72% maghiari, alături de 18% germani și 5,5% croați (ca să nu mai socotim și procentajul evreilor, de 2,9%); în partea dintre Dunăre și Tisa (incluzând și capitala, Budapesta), maghiarii erau 81,2% și germanii 9,5%; evrei, 7,8%. Cea mai „multicoloră" regiune se întindea în sudul Ungariei: Banat, Bačka și Baranya, ținut de graniță, intens colonizat în secolul al XVIII-lea. Trăiau aici, într-un amestec inextricabil, români, sârbi, germani, maghiari, ucraineni, slovaci, cehi, bulgari...

Și Budapesta a început prin a fi germană. La mijlocul secolului al XIX-lea, germanii (mai precis, cei care aveau germana ca limbă maternă) reprezentau cam trei sferturi din populația orașului (erau de fapt două orașe, Buda și Pesta, care aveau să se unească administrativ, sub numele Budapesta, în 1872). Încă mai erau o treime germani în 1880, în 1910 însă mai rămăseseră doar 9%.[10] Capitala dădea tonul maghiarizării.

Cele două jumătăți ale dublei monarhii mergeau în direcții diferite, chiar opuse. Austria părea că se îndreaptă spre o formulă federală; Ungaria, dimpotrivă, înțelegea să-și consolideze „statul național unitar". O întrebare firească decurge de aici: ce s-ar fi întâmplat cu această bizară construcție dacă n-ar fi izbucnit Primul Război Mondial, care i-a pus capăt? Pe de o parte, diversele naționalități erau tot mai active în a-și revendica drepturile, pe de altă parte trebuie totuși constatat că dubla monarhie nu a trecut prin nici o criză majoră până la 1914, și chiar până în ultimele luni de război, în 1918. Armata, așa cum era ea, alcătuită din toate naționalitățile, s-a dovedit credincioasă împăratului. Erau în monarhie și factori de coeziune, nu numai germeni de disoluție. Dacă Austro-Ungaria a rezistat, în condiții de război, până aproape de sfârșit, e de presupus că, fără război, ar fi avut șanse să supraviețuiască, cel

puțin încă un timp. Desigur, idealul ar fi fost să se transforme într-o federație de popoare egale între ele. Dar asta ar fi însemnat o restructurare de asemenea proporții, încât nu e deloc clar cine și cum ar fi putut să o înfăptuiască. I s-a atribuit un proiect de acest fel arhiducelui Franz Ferdinand, moștenitorul tronului (cel ucis la Sarajevo în 1914), însă e imposibil de ghicit cât de departe ar fi fost dispus sau ar fi reușit să meargă. Cum să „federalizezi" o Ungarie care nu voia în nici un chip să se federalizeze, ci, dimpotrivă, înțelegea să devină tot mai ungară, tot mai maghiară? Aurel C. Popovici, român bănățean de origine și teoretician al naționalismului, a publicat în 1906 o carte care a stârnit un anume interes: *Statele Unite ale Austriei Mari*.[11] Era proiectul federalizării monarhiei habsburgice, pe baze strict naționale, ceea ce însemna ieșirea nu numai din logica maghiară a statului național unitar, ci și din formula austriacă a conglomeratului de „țări istorice". Ar fi rezultat 15 state, fiecare dintre ele cu un profil național cât mai consistent. Austria și Ungaria rămâneau strict cu teritoriul lor etnic. În fosta parte austriacă, cehii ar fi avut statul lor, fondat însă pe criterii etnice, și nu istorice, așa că trebuiau să renunțe la zonele predominant germane din Boemia și Moravia, care s-ar fi organizat în două state distincte. Și Galiția se împărțea în două: Galiția apuseană,

cu netă majoritate poloneză, și Galiția răsăriteană, predominant ucraineană. Trento și Triestul, majoritar italiene, ca și teritoriul sloven, se desprindeau, la rândul lor. În fosta parte ungară, nu doar Transilvania istorică, ci întregul teritoriu predominant românesc, până la o limită corespunzând în linii mari actualei frontiere româno-maghiare, plus cea mai mare parte a Bucovinei, se organizau într-un stat românesc. La fel, în nordul Ungariei, apărea un stat slovac, iar în sud, unul sârbesc. Ținutul secuiesc se organiza de sine stătător, desprinzându-se de Transilvania. Croația, firește, rămânea între granițele ei.

Proiectul lui A.C. Popovici limita la maximum amestecul de naționalități, trasând frontierele interioare ale monarhiei în așa fel încât să rezulte spații etnice cât mai coerente. Chiar și așa, oarecum atenuată, diversitatea etnică rămânea totuși prezentă. În Transilvania, de pildă, eliminându-se ținutul secuiesc, ponderea românilor creștea, fără îndoială, însă ungurii, ca și germanii, ar fi deținut în continuare procente semnificative. Marele cusur al acestui plan îndrăzneț era însă de ordin practic: inaplicabilitatea lui. Cine și cum ar fi reușit să „refondeze" monarhia habsburgică, așezând-o pe cu totul alte baze?

Se mai discuta în jurul unui proiect, pus în dezbatere de socialiștii austrieci (prin liderul

Die Vereinigten Staate

von Gross-Österreich.

Zeichen-Erklärung:
Jede Farbe stellt in einem Glied-Einzel-Teil oder Nationalstaat des gross-österreichischen Bundes dar.
Die schraffierten Stellen bedeuten, soviel deutsche Bevölkerung, die nach Qualität der einzelnen Nationalitäten national berechtigt werden können.
Kroatien
Slowenien
Kram
Südtirol

Statele Unite ale Austriei Mari, în viziunea lui A.C. Popovici.

lor Karl Renner).[12] Spre deosebire de demersul lui A.C. Popovici, acesta lăsa neatinsă organizarea teritorială, axându-se strict pe deplina autonomie culturală a fiecărei naționalități și a fiecărui individ în parte. Oarecum după modelul religios, apartenența la o anumită confesiune fiind independentă de structurile politico-administrative. La nivel național, dar și la nivel local, naționalitățile ar fi format asociații cu drept de decizie în toate chestiunile privitoare la viața culturală și la sistemul educațional, cu totul independent de împărțirile teritoriale ale dublei monarhii. Imperiul ar fi căpătat astfel o îndoită organizare: una politică, alta culturală, care n-ar fi coincis una cu cealaltă. Greu de spus cum ar fi funcționat un asemenea sistem. N-ar fi complicat oare, și mai mult, și așa atât de complicata Austro-Ungarie?

În chip paradoxal, poate că tocmai aceste nesfârșite complicații ar fi ținut în viață monarhia habsburgică, dacă n-ar fi intervenit înfrângerea în război. Toate erau atât de împletite, și etnic, și religios, și sub toate aspectele, încât despărțirea unora de ceilalți se anunța a fi la fel de complicată precum eventuala restructurare a imperiului. În aceste condiții, cel mai simplu era să se aștepte (nu se știe prea bine ce și până când!). Conflictul mondial a avut

„meritul" de a impune în final o soluție, care în condiții „normale" cu greu s-ar fi găsit.

Rusia, în imensitatea ei, cuprindea un număr încă și mai mare de grupuri etnice decât Austro-Ungaria: nici mai mult, nici mai puțin decât 142 în total, cu pondere însă foarte diferită. Potrivit recensământului din 1897, strict în partea europeană a imperiului, se numărau 48.559.000 de ruși, 20.415.000 de ucraineni și 5.823.000 de bieloruși. Polonezi erau 7.865.000, evrei 5.063.000, germani (în întregul imperiu) 1.790.000...[13] Amestecul de populație era mai accentuat în teritoriile anexate ceva mai recent (în principal, în secolul al XVIII-lea), spre vest (Marea Baltică) și spre sud (Marea Neagră). Polonia (partea din vechiul regat al Poloniei ajunsă sub stăpânire rusească), organizată în 1815 ca regat autonom, în cadrul Rusiei (cu autonomia anulată însă în urma înăbușirii revoluției din 1863), număra în 1897, pe o suprafață de 127.000 km^2, o populație de 9.456.000 de locuitori, dintre care un milion de ruși, 1,2 milioane de evrei, 250.000 de germani și 300.000 de lituanieni. Mai complicate erau raporturile etnice în cazul Letoniei și Estoniei. Autohtonii rămăseseră majoritari, însă la orașe predominau vechii cuceritori – germanii și cuceritorii mai recenți, rușii.[14] Populația citadină în provinciile baltice se prezenta astfel, la 1867: germani –

67.400; ruși – 30.000; letoni – 28.300; estonieni – 18.200. La Riga, cel mai important oraș al regiunii, la aceeași dată, germani erau 43.980, ruși – 25.772, letoni – 24.199, evrei – 5.254. Multă vreme, rușii nu au deranjat cu nimic elementul german dominant; din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, politica de rusificare se face însă simțită. Și în sudul Rusiei se petrece o intensă acțiune de colonizare și rusificare. Până la mijlocul secolului al XIX-lea, populația tătărască era încă majoritară în Crimeea. În 1864: 100.000 de tătari, 55.700 ruși, 39.200 alții (greci, evrei, bulgari...). În 1874, deja proporțiile etnice se inversează: tătari sunt acum 80.000, ruși, 130.000, alții, 38.000. Cel mai cosmopolit oraș din sudul Rusiei rămânea Odessa. Fondat în 1794 și împrumutând numele de la o colonie antică grecească, atinge 100.000 de locuitori la mijlocul secolului al XIX-lea și 450.000 de locuitori la 1900, devenind al patrulea oraș, ca mărime, al Rusiei. Rușii sunt majoritari, dar se întâlnesc aici cam toate națiile: evrei, greci, italieni, germani, francezi, tătari, turci, români, bulgari... Și în Basarabia, anexată de ruși la 1812, populația se amestecă, în contextul politicii de rusificare; potrivit datelor oficiale ale recensământului din 1897, din totalul de 1.936.000 de locuitori, români basarabeni ar fi fost 47,6%, alături de 19,6% ucraineni,

11,8% evrei și 8% ruși, proporție contestată de istoricii români, care apreciază populația românească la 56%. În oricare dintre variante, e clar însă că s-a petrecut o diminuare considerabilă a elementului românesc.

Rezultată din unirea, la 1859, a celor două principate, Moldova și Țara Românească, România (vechiul Regat de până la 1918) prezenta un plus de coerență etnică, în comparație cu țările și regiunile aflate de jur împrejurul ei.[15] Fapt explicabil prin istorie: cele două principate, deși dependente de Imperiul Otoman, și-au păstrat de-a lungul secolelor individualitatea distinctă, ilustrată și prin faptul că, spre deosebire de Balcani, sau de Transilvania, sau de Bucovina (după 1775), sau de Basarabia (după 1812), nu au fost supuse unor procese de colonizare, de natură să modifice componența etnică a populației. Așa se face că recensământul din 1899 înregistra 92,15% cetățeni români, iar cel din 1912, 93,17%. Luându-i în considerare și pe cetățenii români de alte origini, populația „pur românească" a Vechiului Regat poate fi aproximată la 85% din numărul total de locuitori. Cel mai mare procent dintre „neromâni" îl dau evreii, veniți în număr mare din Galiția și din Rusia, pe parcursul secolului al XIX-lea, cei mai mulți dintre ei stabilindu-se în Moldova. La 1859, se numărau 119.000 de evrei în Moldova,

față de puțin peste 9.000 în Țara Românească. În 1899, numărul lor crescuse în Moldova la 197.000, iar în Muntenia la 60.000; reprezentau acum peste 10% din populația Moldovei, devenind chiar majoritari în mai multe orașe, printre care și capitala, Iași. De altfel, în contrast cu mediul rural, în marea lui majoritate cât se poate de românesc, orașele Vechiului Regat aveau o înfățișare cosmopolită, procesul de modernizare a României atrăgând numeroși străini, ale căror competențe erau prețioase: medici, ingineri, arhitecți, meseriași de tot felul și așa mai departe. La 1899, cam 35% din populația Bucureștiului, de 276.000 de locuitori, era de origine neromânească. La 1912, procentul „străinilor" reprezenta în Capitală circa 30% (la o populație de 341.000 de locuitori).

În România, excepția cea mare o reprezenta Dobrogea. Un teritoriu pe care, inițial, românii nici nu l-au dorit. L-au primit, oarecum „forțați", la 1878, în urma Războiului de Independență (războiul „ruso-româno-turc" din 1877–1878), atunci când Rusia și-a realipit sudul Basarabiei, pe care îl pierduse la 1856, în urma războiului Crimeii, în favoarea Moldovei, respectiv a României, oferindu-le românilor, „în schimb", Dobrogea, ruptă din Imperiul Otoman. Guvernul României nu a acceptat ideea „schimbului", dar până la urmă lucrurile așa s-au petrecut, Basa-

rabia rămânând Rusiei, iar Dobrogea alipindu-se României. Nici istoric, nici etnic, Românía n-avea vreun drept anume asupra acestui ținut, și la data respectivă nici n-a revendicat așa ceva (mai târziu, Dobrogea avea să fie integrată în istoria românească, măcar pentru faptul că Mircea cel Bătrân, domnul Țării Românești, o stăpânise vreme de trei decenii). La 1878, românii, așezați în genere în partea dinspre Dunăre, erau minoritari. Deși statisticile vremii sunt cu totul aproximative și uneori se bat cap în cap, se poate totuși considera că majoritatea populației dobrogene o reprezentau musulmanii, iar bulgarii erau și ei numeroși, poate nu mai puțini decât românii. După 1878 un număr de turci au părăsit regiunea, iar elementul românesc a crescut repede prin colonizare (în mare parte cu români din Mărginimea Sibiului și cu aromâni). La 1912, Dobrogea ajunsese să aibă 380.000 de locuitori, dintre care 216.000 de români, în procente, 56,9%. Urmau bulgarii, cu 13,3%, rușii, cu 9,5%, tătarii, cu 5,6%, turcii, cu 5,5%, grecii, cu 2,6%, germanii, cu 2%. Mai erau însă și alți locuitori, cam de toate neamurile, italieni, armeni, albanezi, țigani, evrei, arabi... Dobrogea putea concura la titlul de regiune cu cel mai complicat amestec etnic (alături de Bucovina, Banat sau Macedonia), cu șanse mari de a se plasa pe primul loc.

În 1913, la capătul celui de-al Doilea Război Balcanic, încheiat cu Pacea de la București, România și-a anexat și Dobrogea de Sud, cunoscută sub numele de Cadrilater, stăpânită până atunci de Bulgaria. Și asta, în ciuda faptului că românii reprezentau doar 2,4% din totalul populației, majoritatea locuitorilor fiind, aproape la egalitate, turco-tătari (musulmani) și bulgari.

În Peninsula Balcanică, cele patru sau cinci secole de dominație otomană aduseseră, inevitabil, tot felul de prefaceri de ordin etnic și religios. Turcii colonizaseră unele regiuni, în principal partea răsăriteană a Bulgariei, și reușiseră să islamizeze unele segmente (minoritare) de populație. Adoptaseră credința islamică cei mai mulți dintre albanezi, un număr important de bosniaci, precum și unii bulgari (pomacii). Turcii fiind însă destul de toleranți în materie religioasă, diversele etnii își păstraseră individualitatea. Grecia și Serbia, în prima lor versiune teritorială, mai restrânsă decât frontierele actuale, cuprindeau puțini locuitori de altă etnie, în Grecia, albanezi și turci (cei din urmă în Tesalia), sau românii de pe valea Timocului, în Serbia. Bulgaria era ceva mai amestecată. La 1875, cu câțiva ani înainte de reconstituirea statului bulgar, renumitul geograf Elisée Reclus făcea constatarea că „cea mai mare parte a Bulgariei orientale, între Dunăre

Harta etnografică a Dobrogei, alcătuită de O. Tafrali (1918).

și golful Burgas, e locuită de turci", precum și de bulgari care au ajuns să se identifice cu aceștia.[16] Un sfert de veac mai târziu, Bulgaria (potrivit recensământului din 1903) număra, la o populație globală de 3.733.000 de locuitori, nu mai puțin de 570.000 de turci, în timp ce numărul musulmanilor ajungea la 643.000, cam 17% din totalul locuitorilor, fiind, pe alocuri, spre Marea Neagră, chiar majoritari. Și grecii, deși mai puțin numeroși – 58.000 – erau o prezență importantă pe litoralul Mării Negre.[17] Până aici, frontierele nu aveau de ce să fie contestate. Întreaga parte mediană a Peninsulei a rămas însă sub stăpânire turcească până la războaiele balcanice din 1912–1913. Era un teritoriu greu de împărțit între turci, greci, bulgari, sârbi, macedoneni, albanezi... Tracia, la nord de Marea Egee, era locuită în principal de greci, turci și bulgari. În ce proporție – e mai greu de spus. Tracia răsăriteană (colțul de Europă, rămas în cele din urmă între hotarele Turciei) cuprindea (în 1911), din surse grecești, 603.000 de musulmani și 812.000 de greci, iar din surse otomane, 839.000 de turci și 547.000 de greci. Cu asemenea statistici, ce să împarți și cum să împarți? În Tracia occidentală, serviciile interaliate de ocupație număraseră, în 1920, 74.000 de turci, 56.000 de greci, 54.000 de bulgari, plus 11.000 de pomaci (bulgari islamizați).[18]

În Macedonia, lucrurile se prezentau și mai complicat: o fragmentare etnică extremă și drepturi istorice care se băteau cap în cap. Grecii considerau că Macedonia le revine de drept: era patria lui Alexandru cel Mare! Din păcate pentru ei, slavii îi împinseseră spre litoral, așa că era greu să mai pretindă stăpânirea integrală a regiunii. Rămâneau să și-o dispute sârbii și bulgarii, care nu se înțelegeau deloc în această privință. Pentru bulgari, nu exista nici o umbră de îndoială: slavii macedoneni vorbeau limba bulgară sau, în tot cazul, o limbă foarte apropiată de bulgară, oricum, mult mai apropiată de bulgară decât de sârbă; erau așadar bulgari! Din punctul de vedere al sârbilor, macedoneana era însă o limbă aparte, asemănătoare cu sârba (cum bulgara și sârba sunt ele însele foarte asemănătoare, o limbă intermediară, ea însăși nu chiar uniformă, putea oferi argumente în ambele sensuri). Dar erau în Macedonia și mulți albanezi, mai erau și turci, erau și vlahi (aromâni sau macedoromâni), erau și evrei, grupați în număr mare la Salonic, oraș revendicat în egală măsură de greci și de bulgari. Multitudinea grupurilor etnice se încurca și mai tare, dată fiind fluiditatea diverselor identități. Un francez, Victor Bérard, care, în urma unei călătorii de studii, a publicat o interesantă carte despre Macedonia, caracteriza raporturile interetnice

Slavii sudici în 1913, hartă etnografică alcătuită de Iordan Ivanov (*Les Bulgares et leurs manifestations nationales*, Berna, 1999). Se observă cum spațiul etnic bulgăresc se extinde în Macedonia, în Tracia și în Do-

brogea (și chiar în sudul Basarabiei). Pe de altă parte, sârbo-croații apar ca un singur bloc etnic, atât în Serbia și Croația, cât și în Bosnia și Muntenegru.

în următorul chip: „Greci, slavi, turci, albanezi, evrei, vlahi, a da cifre pentru fiecare dintre aceste rase sau pentru ansamblul lor ar fi absolut inutil. Statistica, dificilă în întreg Imperiul Otoman, este imposibilă în Macedonia. Altminteri, chestiunea raselor e lipsită de interes: sunt vlahi sau slavi autentici care își spun eleni și vor să fie greci; albanezi și evrei care susțin sus și tare hegemonia sârbă sau bulgară; musulmani de toate originile țin încă partea turcilor; iar majoritatea albanezilor cheamă în ajutor Austria. Așadar, nu chestiunea rasei este relevantă. Problema limbii este și ea secundară. Se întâlnesc sentimente grecești sau bulgărești printre țărani care nu știu să vorbească decât turcește. Modelată și întoarsă pe toate fețele de propagande adverse, Macedonia nu e împărțită între popoare rivale, ci în partide ostile, iar harta naționalităților nu corespunde decât prea puțin răspândirii acestor partide."[19]

În această situație confuză, și Grecia, și Bulgaria, și Serbia considerau că e dreptul lor să-și însușească ceea ce mai era de anexat. În imaginarul național, Grecia Mare cuprindea întreaga Macedonie, Serbia Mare, la fel, și la fel și Bulgaria Mare. În 1878, la capătul războiului ruso–turc, preț de un moment, s-a părut că mai tot ce era de împărțit va reveni Bulgariei. Prin Pacea de la San Stefano (suburbie a Constantino-

polului), rușii victorioși impuseseră nu numai reînvierea acestei țări, ci crearea de la bun început a unei Bulgarii Mari, cuprinzând în plus, față de teritoriul actual al țării, aproape întreaga Tracie și întreaga Macedonie. Câteva luni mai târziu însă, Congresul marilor puteri, întrunit la Berlin, a mai tăiat câte ceva, chiar destul de mult, din pretențiile Rusiei și ale protejaților bulgari. În locul Bulgariei Mari a răsărit o Bulgarie mică, nu numai fără Tracia și Macedonia, dar lipsită și de teritoriul de la sud de Balcani, organizat ca principat autonom, sub numele de Rumelia orientală (în 1885, acesta avea totuși să se alipească Bulgariei). Imperiul Otoman mai pierdea Bosnia și Herțegovina, ținut cu un amestec foarte specific, de bosniaci musulmani, sârbi ortodocși și croați catolici, trecut sub administrație austro-ungară (și anexat de Austro-Ungaria, ceva mai târziu, în 1908). Cum se vede, în Balcani, totul era atât de confuz, încât orice combinație devenea posibilă (sau imposibilă!). Pentru Austro-Ungaria, anexarea Bosniei-Herțegovinei nu avea să fie de bun augur; de aici, de la Sarajevo, a pornit Primul Război Mondial și în final s-a ajuns la dezmembrarea monarhiei habsburgice. Bulgarii vor încerca, în repetate rânduri, de fiecare dată însă fără succes, să revină la formula de la San Stefano. Împărțirea finală, sau aproape finală, a teritoriului

balcanic stăpânit încă de Imperiul Otoman s-a petrecut în urma celor două războaie balcanice din 1912–1913. Bulgarii au avut rolul prim în înfrângerea turcilor, însă Macedonia a fost ocupată de sârbi, ceea ce a provocat atacul Bulgariei asupra foștilor aliați. De data aceasta, în al Doilea Război Balcanic, Bulgaria a fost înfrântă, având împotrivă coaliția formată din Serbia, Grecia și Imperiul Otoman, cărora li s-a adăugat și România, a cărei intrare în război i-a convins pe bulgari că nu au altă soluție decât să se recunoască învinși. Serbia și Grecia și-au împărțit Macedonia, partea de sud, cu orașul Salonic, revenind Greciei, iar bulgarii s-au ales și ei, de bine de rău, cu o ieșire la Marea Egee, în Tracia occidentală. Românii – cum am arătat deja – au obținut Cadrilaterul, asupra căruia nu aveau nici un drept, însă, în Balcani, drepturile erau atât de nesigure și de împărțite, încât orice anexiune își putea găsi justificarea (vlahii balcanici, de pildă, sau aromânii, mai pe românește, au putut fi folosiți ca argument; risipiți în Grecia, Macedonia sau Bulgaria, n-aveau cum să se unească cu România, altfel decât emigrând, ceea ce au și făcut mulți dintre ei. Cadrilaterul putea fi astfel privit ca o compensație. De altfel, colonizarea românească a Cadrilaterului s-a făcut într-o măsură apreciabilă cu aromâni).

Diferențierile etnice pe care le-am trecut în revistă se îmbinau cu nu mai puțin accentuate deosebiri religioase, între etnii, desigur, dar adesea și în interiorul aceleiași etnii (sau grup lingvistic). Românii transilvăneni erau în parte ortodocși, în parte greco-catolici. În Bosnia, vorbitorii de limbă sârbă sunt sau ortodocși, și atunci sunt sârbi get-beget, sau, în număr și mai mare, musulmani, și atunci nu mai sunt chiar sârbi: devin bosniaci. Ucrainenii din Austro-Ungaria (Galiția, Ungaria subcarpatică) sunt în mare majoritate greco-catolici, cei din Rusia, ortodocși.

Pe de altă parte, diferența dintre etnii era accentuată de clivajele sociale. Mediul citadin arăta, mai peste tot, cosmopolit și, în multe cazuri, prezenta o componență etnică diferită de cea a mediului rural înconjurător. Dacă până și Budapesta a fost la origine germană! De asemenea, clasele dominante aveau o coloratură etnică bine definită, alta decât aceea a categoriilor dominate. Exemplul Ungariei este concludent. Firește, nu toți maghiarii aparțineau în epocă elitelor sociale, politice sau intelectuale, departe de așa ceva, însă membrii acestor elite, în marea lor majoritate, erau maghiari sau maghiarizați. După cum, invers, nu toți românii sau slovacii erau țărani, dar marea lor majoritate aparțineau acestei categorii. În 1910,

maghiarii, reprezentând (fără Croația) 54,5% din populație, atingeau în mediul urban o pondere de 76,6%. Germanii erau și ei 9,7%, în timp ce ponderea slovacilor era de numai 4,3%, a românilor de 3,6%, a sârbilor de 2,3%. 95,6% din funcționarii statului erau maghiari, de asemenea 96,8% dintre judecători și procurori, 93,4% dintre profesorii universitari; până și medicii erau maghiari în proporție de 89,1%. În universități, studenții maghiari reprezentau 89,2% (în anul universitar 1913/1914).[20] Situația era ceva mai echilibrată în partea austriacă a monarhiei, dar tot pe o scară a inegalităților, cu germanii ca element dominant, în ansamblu, dar și cu discriminări specifice fiecăreia dintre „țările istorice" (precum, în Galiția, aristocrați polonezi *versus* țărani ucraineni). Oricum, era preferabil să aparții unei categorii dominate în Austro-Ungaria decât în Rusia sau în Imperiul Otoman!

III

Țări și frontiere

ÎNCÂLCITUL AMESTEC ETNIC ȘI CULTURAL ar fi recomandat, poate, în partea continentului dominată timp de secole de imperii, nu dispariția acestora, ci restructurarea lor radicală în forma unor confederații de popoare libere și egale. Se adunaseră însă prea multe frustrări și resentimente, așa încât soluția care a avut în cele din urmă câștig de cauză, ușurată și de înfrângerea imperiilor la capătul Primului Război Mondial, a fost constituirea de state naționale distincte sau „completarea" celor deja existente. A triumfat, cel puțin aparent, dreptul popoarelor de a dispune de ele însele, așa cum se preciza și în faimoasele „14 puncte" ale declarației președintelui american Woodrow Wilson din 8 ianuarie 1918.

Cum se definește însă un popor? Dar o națiune? Să considerăm poporul ca pe un dat natural, iar națiunea ca pe un construct ideologic? În tot cazul, nu Conferința Păcii avea să rezolve asemenea subtilități de ordin istoric și filozofic. Criteriul reținut a fost simplu: limba vorbită (limba maternă). Nimeni n-ar putea să-i nege importanța. Însă luarea în considerare doar a acestui factor a condus și spre decizii mai puțin fericite, în măsura în care alte trăsături s-au putut dovedi mai puternice decât comunitatea de limbă. Este interesant de constatat că respectivul criteriu nu s-a aplicat în cazul „Alsacia-Lorena", provincii recuperate de Franța și aparținând națiunii franceze potrivit altor considerente decât cele lingvistice.

Trebuie de asemenea precizat că, în mai toate cazurile, Conferința Păcii nu a făcut decât să țină seama, cu unele modificări, nu foarte importante, de ceea ce se petrecuse între timp: crearea de state naționale pe ruinele structurilor imperiale. La sfârșitul anului 1918 Austro-Ungaria încetase să mai existe, chiar dacă tratatele de pace care i-au confirmat dispariția s-au încheiat mai târziu (cu Austria la Saint-Germain, la 10 septembrie 1919, cu Ungaria, la Trianon, la 4 iunie 1920). Încă mai înainte, îndată după revoluția bolșevică din toamna anului 1917, și în condițiile păcii dezastruoase de la Brest-Li-

tovsk (3 martie 1918), Rusia își pierduse întreaga fațadă occidentală: Finlanda, țările baltice, ținuturile poloneze, Basarabia... Rămânea în seama conferinței de pace chestiunea delicată a trasării frontierelor și a recunoașterii lor internaționale.[1]

Așadar, criteriul de bază luat în considerare a fost apartenența etnică, simplificat și acesta la expresia sa lingvistică. Acolo unde lucrurile erau clare sub acest aspect, n-au intervenit de regulă complicații (aveau să intervină mai târziu!). Alături de dreptul etnic, s-a strecurat totuși, în mai multe cazuri, și dreptul istoric care, foarte adesea, nu corespunde deloc configurației etnice. Drepturi istorice aveau cu prisosință și Austria, și Ungaria... Ungaria din 1918 prezenta cam același contur cu Ungaria Sfântului Ștefan, de la anul 1000. O țară care dura (e drept, cu întreruperi) de 1.000 de ani! Dezmembrarea ei, încă înainte de Trianon, s-a petrecut nu în numele istoriei, ci al dreptului „natural", așadar al dreptului fiecărui popor de a avea țara lui, acolo unde e majoritar. Dacă decupajul a fost sau nu echitabil, aceasta e o altă chestiune, asupra căreia voi reveni.

Pentru ca lucrurile să se complice și mai tare, alături de dreptul etnic, care a reprezentat regula generală, și de dreptul istoric, care a permis unele excepții la regula generală, au intervenit

și considerente de ordin geografic și geostrategic. Ca să nu mai vorbim de mai micile sau mai marile abuzuri care nu țineau de vreo regulă sau de vreun principiu anume, ci pur și simplu de raporturile de forță dintre învingători și învinși.

Astfel, Austria a pierdut o regiune majoritar germană, Tirolul de Sud, anexat de Italia, țară care a vrut cu tot dinadinsul o frontieră „geostrategică" pe linia cea mai înaltă a munților (pasul Brenner). Germania a pierdut nu doar teritoriile indiscutabil poloneze pe care le anexase pe vremuri, ci, în plus, și orașul-port Danzig (actualul Gdansk), incontestabil german, proclamat acum oraș liber și legat de Polonia printr-un „coridor" (care separa Prusia de restul Germaniei), în așa fel încât statul polonez să aibă ieșire la Marea Baltică. Germanii și austriecii au putut repede constata că dreptul popoarelor de a-și decide singure soarta nu li se aplica și lor. Rămasă fără imperiu și devenită brusc o țară destul de mică, Austria părea tentată acum să se reunească cu Germania; în fond, prin limbă, prin cultură, prin istorie, austriecii nu erau mai puțin germani decât prusienii sau bavarezii. Aceeași dorință îi anima și pe germanii „sudeți", așezați compact la frontiera cu Germania, însă integrați acum în Cehoslovacia, fără să-i fi consultat cineva în vreun fel. Dacă s-ar fi acceptat solicitările învinșilor, rezultatul

(Germania, plus Austria, plus regiunea sudetă) ar fi fost o Germanie încă mai puternică decât Germania de dinainte de război, și, evident, nu asta era intenția învingătorilor.

Polonia oferă un caz foarte clar de îmbinare a „dreptului etnic" cu „dreptul istoric". Statul polonez, șters de pe harta Europei în urma celor trei împărțiri din 1772–1795, s-a refăcut, ca prin minune, la sfârșitul războiului. Pentru a cita opinia unui reputat istoric britanic, nici măcar n-a fost meritul polonezilor, ci o decizie a istoriei, prin înfrângerea succesivă a Rusiei, de către Puterile Centrale, și apoi a Puterilor Centrale de către aliații occidentali.[2] Cele „trei Polonii", rusă, germană și austriacă, și-au căpătat astfel libertatea și, în mod firesc, au fuzionat. „Dreptul istoric" îi împingea însă pe polonezi, mai departe, spre răsărit, cu alte cuvinte spre refacerea totală a vechii Polonii, așa cum era înaintea celor trei împărțiri. De aici conflictul cu Rusia, în urma căruia polonezii au ieșit (temporar) învingători, Rusia recunoscându-le, prin Tratatul de la Riga (1920), o frontieră apropiată de cea din 1772, care atașa Poloniei regiuni locuite, majoritar, de bielorusi și ucraineni. S-a mai alipit Poloniei, în urma unui referendum, și o parte a Sileziei superioare (pe ansamblul regiunii, referendumul a fost câștigat de germani, decizia puterilor învingătoare fiind însă

până la urmă aceea de a împărți regiunea între Germania și Polonia). De asemenea, polonezii au anexat și Vilnius, capitala istorică a Lituaniei (potrivit recensământului din 1897, din cei 160.000 de locuitori ai orașului, 16% erau ruși ortodocși, 34% catolici și 47% evrei. Mulți dintre catolici se considerau ei înșiși polonezi și lituanieni deopotrivă. Greu de spus, în aceste condiții, de partea cui era dreptatea).

S-a vorbit în acest context despre un „imperialism polonez". Termenul nu e deloc deplasat. Micile puteri s-au arătat a fi nu mai puțin expansioniste decât statele mari (vezi, sub acest aspect, și războaiele balcanice). Fiecare a găsit argumente pentru a-și extinde cât mai mult teritoriul (bineînțeles, pe seama altora). Desigur, prin forța lucrurilor, la o scară mai restrânsă decât în cazul puterilor de prim rang.

Potrivit recensământului din 1931, etnicii polonezi însumau 68,9% din totalul populației. O treime, așadar, dintre locuitorii Poloniei reînviate aveau alte origini (criteriul luat în considerare fiind limba maternă).[3] Cei mai numeroși erau ucrainenii, 13,9%, urmați de evrei – 8,7%, bielorușii – 3,1% și germani – 2,3%. În partea răsăriteană a Poloniei, ucrainenii și bielorușii erau mai numeroși decât polonezii, confruntările de ordin național fiind accentuate prin discrepanțele sociale, dată fiind îndeosebi condiția

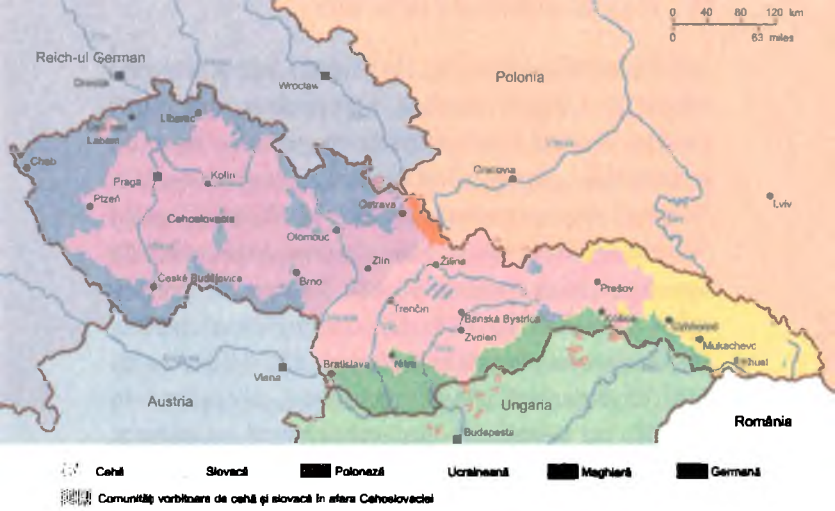

Alcătuirea etnică a Cehoslovaciei în perioada interbelică.

extrem de modestă (sărăcie, analfabetism) a țăranilor ucraineni din sud-estul țării.

Cazul-limită a fost cel al Cehoslovaciei. Toate argumentele s-au adunat pentru a confecționa acest stat, în bună măsură artificial. Mai întâi, dreptul natural – și, desigur, justificat – al cehilor de a avea țara lor! Potrivit unei asemenea abordări, axată pe criteriul etnic, s-ar fi despărțit interiorul Boemiei și al Moraviei, cu incontestabilă majoritate cehă, de marginile acestor regiuni, cu majoritate germană la fel de evidentă. Aici însă, cehii și-au completat dreptul natural cu un drept istoric și chiar cu unul geografic. Boemia trebuia privită ca o unitate, atât geografică

(o „cetate" împrejmuită de munți), cât și istorică (regatul Cehiei, fondat cu multe secole în urmă). Refuzul puterilor învingătoare de a da satisfacție germanilor a fost, firește, decisiv. Potrivit recensământului din 1910, țările cehe (Boemia și Moravia) aveau o populație cehă de aproape două treimi: 63,4%. Procentul germanilor se ridica la 35%. Un deceniu mai târziu, după datele recensământului din 1921, cehii mai câștigaseră câteva procente, ajungând la 67,5%, iar germanii mai coborâseră cu câteva, scăzând la 30,6%. În 1930, procentele respective erau de 68,4% și 29,5%.[4] Așa se erodează minoritățile! Dar chiar avem de-a face cu minorități? O populație de 30%, locuind compact pe un teritoriu al ei, nu e cumva mai mult sau altceva decât o simplă minoritate?

Oricum, în Cehoslovacia trăiau mai mulți germani decât slovaci. Țara s-a construit totuși pe ficțiunea unei „cvasiidentități" a cehilor și slovacilor. Văzuți laolaltă, nu mai erau cehi și slovaci, ci „cehoslovaci". În fapt, cele două limbi sunt asemănătoare, fără a fi însă identice. Dar, cum spuneam, limba nu e singurul criteriu. Slovacii nu avuseseră niciodată un stat propriu, evoluând, timp de un mileniu, între hotarele Ungariei. Aveau, se poate spune, o amprentă culturală ungară, după cum cehii aveau o amprentă germană. S-a dovedit, destul de repede, că unirea ceho-slovacă a fost oarecum forțată.

În plus, după cum cehii trebuiau să gestioneze problema complicată a „minorității" germane, slovacii aveau o problemă similară cu minoritatea maghiară anexată. În partea slovacă a Cehoslovaciei, slovacii reprezentaseră, la 1910, 57,9% din populație, iar maghiarii 30,6%. În 1921, procentele se modificaseră în favoarea slovacilor: 65,1% față de 21,7% (ceea ce dovedește că mulți unguri părăsiseră noua țară); în 1930, raportul ajunsese la 67,7% față de 17,6%. A intervenit în trasarea granițelor și un criteriu „geografic": frontiera stabilindu-se parțial pe Dunăre, o întreagă regiune, la nord de fiuviu, locuită în majoritate de maghiari, fiind astfel anexată Cehoslovaciei.

Interesant e și cazul actualei capitale a Slovaciei, Bratislava. Numele german al orașului era Pressburg, iar cel maghiar, Pozsony. A fost, timp de secole, una dintre capitalele Ungariei. La 1910, cei mai numeroși locuitori erau germani: 33.202 (50,5%), urmați de maghiari: 20.102 (30,5%) și, la distanță, de slovaci: 10.715 (16,3%)[5] (comitatul respectiv având însă o mică majoritate slovacă).

Să mai adăugăm și Ucraina subcarpatică, luată tot de la Ungaria și anexată, bineînțeles, tot de Cehoslovacia. Argumentul, de astă dată, nu era nici etnic, nici istoric, nici geografic, ci, pur și simplu, lipsa altor soluții pentru teritoriul

respectiv (Rusia, inclusiv Ucraina, rămânând deocamdată în afara reglementărilor europene).

Așa alcătuită, din bucăți disparate, Cehoslovacia se înfățișa ca o Austro-Ungarie în miniatură. Un stat așezat pe baze democratice (în tot cazul, cel mai democratic din întreaga regiune), unde, totuși, tonul îl dădeau cehii, „mai egali" decât ceilalți. Tratamentul aplicat minorităților era, se poate spune, corect, în termenii epocii. Totuși, principalele minorități, germanii și maghiarii, aveau tot dreptul să se întrebe ce caută ei în țara asta! Mai grav e că începuseră să se întrebe și slovacii, iritați de atitudinea paternalistă a fratelui mai mare.

La prima vedere, Iugoslavia părea a fi ceva mai coerentă. Nu ducea lipsă de minorități. Din populația de vreo 15 milioane, patru comunități etnice, germanii, maghiarii, albanezii și românii, adunau fiecare, în cifre rotunjite, cam o jumătate de milion de persoane. În total, minoritățile reprezentau circa 13% din populația țării (în timp ce în Polonia și Cehoslovacia, ca și în România, se ridicau spre 30%). Asta în condițiile în care sârbii, croații și slovenii erau socotiți laolaltă, iar bosniacii și macedonenii erau pur și simplu asimilați cu sârbii. „Sârbii, croații și slovenii – scria, în 1915, Stanoje Stanojević, probabil cel mai important istoric sârb din epocă – constituie un popor prin originea și

prin limba lor." „Vrem – continua el – ca sârbii, croații, slovenii, care formează un singur popor, de aceeași origine, cu aceleași mentalități, să fie reuniți într-un singur stat."[6] În fapt, se poate spune că sârbii și croații vorbesc (aproximativ) aceeași limbă, numită cândva sârbo-croată de către sârbi și croato-sârbă de către croați; acum, odată cu separarea țărilor, s-a separat, pare-se, și limba, numită, simplu, de unii sârbă și de alții croată. Slovena, apropiată de sârbă sau de croată, se consideră totuși a fi o limbă distinctă. La fel și macedoneana, care a ezitat multă vreme între sârbă și bulgară. Bosniacii, la rândul lor, vorbesc unii sârba și alții croata, dar se deosebesc între ei, și încă într-o manieră dramatică, nu prin limbă, ci prin religie, unii fiind musulmani, alții ortodocși, iar alții catolici.

Până și Muntenegrul s-a dovedit a fi diferit, nu prin limbă, religie sau cultură (întocmai sârbilor, muntenegrenii sunt ortodocși și vorbesc sârbește), ci printr-o istorie specifică: singurul petic de pământ balcanic pe care turcii n-au fost în stare să-l cucerească și care și-a afirmat astfel, de la un secol la altul, o certă individualitate. Puțin atins de modernitate până la Primul Război Mondial, micul stat se înfățișa ca o monarhie absolută, condus mai bine de o jumătate de veac de regele Nikita, a cărui armă redutabilă pare să fi fost... politica matrimonială

(grație căreia Muntenegru s-a ridicat mai sus decât i-ar fi fost altminteri locul). Iată ce scria în 1913 un francez, bun cunoscător al Balcanilor: „Fata cea mare a regelui Nikita, principesa Zorka, s-a căsătorit cu principele Petru Karagheorghevici, în prezent rege al Serbiei, sub numele de Petru I... A doua fată s-a căsătorit cu un mare duce al Rusiei, la fel și a treia. A patra nu e alta decât regina actuală a Italiei, care s-a măritat cu Victor Emanuel III, în 1896. A cincea e căsătorită cu prințul Battenberg, celelalte două nu sunt încă măritate. Toate aceste principese, ca și regina Milena, sunt altminteri tipuri muntenegrene pure, de o mare frumusețe. Aceste căsătorii, una mai strălucită decât alta, au contribuit nu în mică măsură la strălucirea de care beneficiază astăzi coroana Muntenegrului. Încă se mai găsesc numeroase cărți poștale reprezentând ansamblul familiilor regale care au asistat, în 1910, la jubileul regelui Nikita. Marii duci ai Rusiei, ginerii săi; regele și regina Italiei, regele Bulgariei, principele Alexandru al Serbiei, nepotul său, toți au venit la Cetinje pentru a sărbători a cincizecea aniversare a domniei..."[47]

În noiembrie 1918, regele Nikita e detronat, iar Muntenegru se unește cu Serbia. Totuși, muntenegrenii n-au devenit sârbi. Identitatea le-a fost recunoscută în 1945, când au alcătuit

una dintre cele șase republici ale Iugoslaviei lui Tito. În urma destrămării Iugoslaviei, Muntenegru și-a proclamat independența în anul 2006 (ultimii care s-au despărțit de Serbia). Interesant că au reînnodat legătura cu vechea lor casă regală, căreia i s-a acordat un statut special (cu totul inedit pentru o republică; ar fi, cred unii, un model posibil pentru România). Se vede că regele Nikita nu a lucrat chiar în zadar!

Prin toate aceste evoluții, Iugoslavia oferă un caz de școală care dovedește că determinarea simplă „un popor, o limbă" sau „o limbă – un popor" nu se potrivește în toate cazurile. Istoria și cultura, atât de diferite de la o regiune la alta, au cântărit mai greu decât unitatea sau apropierea de ordin pur lingvistic. Serbia balcanică și ortodoxă, Croația catolică și legată istoricește de monarhia habsburgică și Slovenia, de asemenea catolică și devenită aproape austriacă, nu erau destinate să se înțeleagă prea bine. Cu atât mai mult cu cât sârbii, ca și cehii, în cazul Cehoslovaciei, și-au asumat de la început rolul „fratelui mai mare". Bosniacii musulmani au complicat și mai tare tabloul. În plus, și albanezii, deja majoritari în regiunea Kosovo. Aici, alt caz de școală: cum procedăm atunci când un drept istoric evident (Kosovo fiind o parte esențială și adânc simbolică a Serbiei istorice) se confruntă cu un drept etnic nu mai puțin evident

Dacia antică, prefigurând România Mare, de la Nistru până la Tisa (hartă reprodusă în *Atlas istoric geografic al neamului românesc*, autori: Victor Șiaicariu, D.St. Constantinescu, 1920).

(albanezii alcătuind în prezent, de fapt de vreo două secole încoace, marea majoritate a populației). Cândva, ar fi primat dreptul istoric; astăzi însă, în acord cu valorile și mentalitățile actuale, prezentul are întâietate; o țară e firesc să aparțină oamenilor care trăiesc acum în ea, nu celor care au trăit cândva.

Așa se face că Iugoslavia, atât de unită la nivelul discursului unificator, s-a dovedit a fi un

pământ al dezbinării, loc al unor confruntări tragice. Austria imperială, cu experiența ei multiculturală, ar fi gestionat probabil mai bine tensiunile interetnice decât Serbia naționalistă.

România a intrat în Primul Război Mondial împotriva Puterilor Centrale (Germania, Austro-Ungaria), alegând alianța cu țările Antantei (Franța, Marea Britanie, Rusia...). Renunța implicit la Basarabia (sub stăpânire rusească), urmând să primească, în caz de victorie, atât Transilvania, cât și Bucovina (deși nu era chiar sigur că rușii s-ar fi resemnat ca nordul Bucovinei, majoritar ucrainean, să treacă la România). Obiectivul principal era, evident, Transilvania, aflată sub stăpânire ungară, dar locuită în principal de români. Teritoriul care a intrat în cele din urmă între hotarele României nu s-a mărginit la Transilvania istorică, ci a cuprins și „anexele" ei: Banat, Crișana, Maramureș. Întreg ansamblul teritorial avea, potrivit recensământului ungar din 1910 (care înregistra nu naționalitatea, ci limba maternă), un număr de 53,7% români, 31,6% maghiari, și 10,7% germani. Românii dețineau, incontestabil, majoritatea, chiar dacă nu o majoritate covârșitoare; totuși, de la 31,6% la 53,7%, era o diferență sensibilă. Nici maghiari nu erau însă puțini și, în unele comitate sau viitoare județe, reprezentau o majoritate. După cum, alături de germani,

CARTE DE LA MONARCHIE DANUBIENNE AVEC SES ANCIENNES FRONTIÈRES ET LES TERRITOIRES REVENDIQUÉS

Revendicările teritoriale ale României la sfârșitul Primului Război Mondial (din revista franceză *Le Miroir*, aug. 1919). De remarcat includerea Banatului întreg, până la Tisa, și o frontieră cu Ungaria împinsă mai departe, spre vest, în comparație cu frontiera actuală.

formau marea majoritate a populației citadine.[8]

Maghiarii invocau, în primul și în primul rând, dreptul istoric. Principatul Transilvaniei, în întreaga lui istorie, de aproape un mileniu, aparținuse tot timpul Ungariei, dacă nu mereu

în chip real, cel puțin în plan simbolic. După prăbușirea Ungariei și transformarea în pașalâc turcesc a părții centrale a regatului, Transilvania își continuase existența autonomă, până la includerea, alături de Ungaria, în Imperiul Habsburgic (Pacea de la Karlowitz, 1699). Principii Transilvaniei, cu toții aparținând aristocrației maghiare, s-au considerat continuatori ai regatului ungar. Românii aduceau ca argument istoric vechimea lor, faptul că în Antichitate aici stăpâniseră dacii, strămoșii lor îndepărtați, alături de romani. Maghiarii replicau prin teza imigraționistă, potrivit căreia românii, veniți de pe alte meleaguri (de la sud de Dunăre), se infiltraseră în Transilvania mai târziu, după ce aceasta devenise parte a regatului ungar. La drept vorbind, pe nimeni, în afară de români și de unguri, nu-i prea interesa această dispută istorică. Transilvania a revenit românilor datorită numărului lor, majorității lor incontestabile. După cum, dimpotrivă, dacă n-ar fi reprezentat o majoritate, nu strămoșii daci i-ar fi ajutat să obțină respectivul teritoriu.

Se invocau, de o parte și de alta, și argumente geografice. Cam naiv, totuși. Ungurii considerau Ungaria Mare ca fiind indivizibilă, atât din punct de vedere istoric, ceea ce am văzut, cât și geografic. Le plăcea să-l citeze în acest sens pe Elisée Reclus. „Regatul Ungariei – constata

„În amintirea înfăptuirii marelui ideal, Unirea tuturor românilor." Carte poștală emisă în perioada 1918–1919. Granițele definitive vor fi stabilite în 1920.

acesta în marea sa geografie universală – e una din părțile Europei care prezintă, în ciuda diversității raselor amestecate, ansamblul cel mai omogen și cel mai compact."[9] Într-adevăr, desenul geografic era foarte frumos: un zid de munți de jur împrejur, iar în mijlocul acestei construcții Câmpia Panonică, spre care coboară toate cursurile de apă pentru a se vărsa în Dunăre. Dacă acesta ar fi fost singurul argument, vechea Ungarie ar fi putut prea bine să supraviețuiască!

Românii nu puteau miza pe munți, ca ungurii, pentru a-și delimita teritoriul ideal. Arcul munților Carpați nu reunește, ci, dimpotrivă, separă spațiul locuit de români. România ideală nu e cuprinsă între munți, ci între ape curgătoare: Dunărea, la sud, Nistrul la răsărit și Tisa la apus. Cine nu cunoaște versul eminescian „De la Nistru pân'la Tisa"?

Convenția încheiată cu Antanta în august 1916, în urma căreia România a intrat în război, prevedea extinderea graniței apusene a țării până la Tisa (nu pe întreg parcursul râului, ci pe două segmente, în nord, până la vărsarea Someșului în Tisa, și spre sud, de la Szeged în jos). Românii ar fi ocupat astfel o parte din câmpia ungară, unde nu erau decât mici insule de populație românească, și Banatul întreg, inclusiv jumătatea lui apuseană, cu o majoritate relativă sârbească. Până la urmă, sârbii și-au luat partea lor din Banat (Voievodina actuală), iar Ungaria și-a păstrat întregul control asupra Tisei (exceptând cursul superior al râului, care formează astăzi frontiera dintre România și Ucraina).

Justificarea revendicărilor teritoriale românești o întâlnim expusă, cât se poate de explicit, în cartea clasică a lui Constantin Kiriței privitoare la România în Primul Război Mondial. Renunțarea la o frontieră „completă" pe Tisa,

Împărţirea Banatului la Conferinţa de Pace de la Paris (1919–1920).

consideră autorul, „era desigur o știrbire importantă a teritoriului geografic românesc“. Să precizăm totuși, nu și a teritoriului etnic. Și continuă Kirițescu: „Neamul românesc s-a dezvoltat într-un ţinut cu o configuraţie geografică din cele mai perfecte, mărginit de cele mai bune granițe naturale: Dunărea, Tisa, Nistrul

și Carpații de Nord. În curgerea vremurilor însă, un popor străin, maghiarii, s-au așezat în colțul de nord-vest al acestui ținut și i-au rupt unitatea etnică. Granițele politice ce se trăgeau astăzi trebuiau să țină socoteală de teritoriul etnic, sacrificând admirabila unitate geografică a ținutului românesc care trebuia să renunțe la granița naturală a Tisei."[10]

Cum arăta România Mare, din punct de vedere etnic, atât în ansamblu, cât și regiune cu regiune, ne-o spune recensământul din 1930. Evident, față de 1918, românii mai câștigaseră câteva puncte, în raport cu maghiarii din Transilvania sau cu rușii și ucrainenii din Basarabia... Dar, cum mai înainte, într-un proces invers, pierduseră teren în fața națiunilor dominante, am putea considera momentul 1930 ca suficient de reprezentativ pentru alcătuirea etnică a țării.

Iată datele.[11] România, în total, 18 milioane de locuitori. În procente, români 71,9%. În mediul urban, români 58,6%, în mediul rural 75,3%. Oltenia, români 97,5%. Muntenia, români 93,4%. Moldova, români 89,8%, evrei 6,5% (în mediul urban, evrei 23,1%). Dobrogea (inclusiv Cadrilaterul), români 44,2%, bulgari 22,8%, turci 18,5%. Basarabia, români 56,2%, ruși 12,3%, ucraineni 11%, evrei 7,2% (26,8% evrei, în mediul urban). Bucovina, români 44,5%,

ucraineni 27,7%, germani 8,9%, evrei 10,8% (în mediul urban, evrei 30%). Transilvania: români 57,6%, maghiari 29,1%, germani 7,9% (proporţiile cu totul altele în mediul urban: români 35,9%, maghiari 39,8%, germani 12,7%). Banat: români 54,3%, maghiari 10,4%, germani 28,3% (în mediul urban, români 35%, maghiari 22,7%, germani 31,3%). Crişana–Maramureş, români 60,7%, maghiari 23,1%, germani 4,8% (în mediul urban, români 33,1%, maghiari 43,7%, germani 3%).

Contrastul e izbitor între provinciile reunite şi Vechiul Regat, unde, lăsând la o parte Dobrogea, ponderea minorităţilor era destul de modestă (excepţie făcând evreii în Moldova, cu un procent ridicat în mediul urban). În rest, toate celelalte regiuni sunt amestecate, cu românii însă majoritari: majoritate absolută în Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, de asemenea în Basarabia; majoritate relativă în Dobrogea şi în Bucovina. Populaţia citadină e sensibil mai puţin românească decât populaţia rurală; românii sunt minoritari în oraşele din Transilvania, Bucovina şi Basarabia. Peste toate, impresionează varietatea minorităţilor: de la unguri şi germani în Transilvania, la ruşii şi ucrainenii din Basarabia sau la turcii şi bulgarii din Dobrogea („minoritarii" erau ma-

joritari în zece din cele 90 de județe ale României Mari: trei în Transilvania, trei în Basarabia, două în Bucovina, două în Dobrogea).

În funcție de privirea aruncată asupra ei, România putea să apară, perfect contradictoriu, ca un stat național sau ca un stat multietnic. Nu aparținea pe de-a-ntregul nici uneia dintre aceste categorii. Desigur, în Constituția din 1923 țara era denumită „stat național unitar". Așa să fie! Totuși, ce mozaic extraordinar de minorități!

Ungaria a pierdut tot ce avea de pierdut – și chiar mai mult decât atât. Este evident că, aplicând peste tot regula majorității, nu mai avea cum să păstreze nici Transilvania, nici Slovacia, nici Banatul, nici Croația. Toate aceste regiuni, mai puțin Croația, cuprindeau o numeroasă populație maghiară, dar majoritari erau ceilalți: românii, slovacii, sârbii... Adunate însă, minoritățile maghiare din provinciile pierdute atingeau un nivel impresionant. Rămâneau Ungariei doar 93.000 de kilometri pătrați din suprafața anterioară de 325.000 de kilometri pătrați, sau 282.000, fără Croația; iar populația țării scăzuse la 7,6 milioane de locuitori. 3.227.000 de maghiari, o treime din numărul lor total, rămâneau în afara Ungariei, împărțiți între România, Cehoslovacia și Iugoslavia.[12] Chiar în condițiile

acestui transfer de teritorii și de oameni, granițele puteau fi trasate mai favorabil sau mai defavorabil pentru unii ori pentru alții. De fiecare dată s-a ales însă varianta cea mai defavorabilă Ungariei. Cazul flagrant este al frontierei pe Dunăre, cu Slovacia: o graniță „naturală" (iarăși, argumentul geografic!) solicitată de Cehoslovacia, care rupea din Ungaria o importantă „minoritate" maghiară, de fapt o majoritate între limitele regiunii respective, și asta chiar la granița dintre cele două țări (și România înglobă o regiune aproape curat maghiară: ținutul secuiesc, însă acesta nu se găsea la frontiera dintre Transilvania și Ungaria, ci la o distanță considerabilă, chiar în mijlocul României Mari). În sud, de asemenea, la frontiera cu Serbia (Iugoslavia), ar fi putut să rămână Ungariei unele porțiuni de teritoriu cu majoritate maghiară. Și frontiera vestică a României a urmat un traseu mai favorabil României decât Ungariei; de altfel, România (guvernul Brătianu, mai precis) solicitase o graniță împinsă încă și mai departe în câmpia ungară. Deveneau românești orașe cu netă majoritate maghiară, situate foarte aproape de noua frontieră, în primul rând Aradul și Oradea. După date statistice românești, din 1920, dintre cei 62.000 de locuitori ai Aradului, 39.399 erau maghiari și 12.469 ro-

mâni, iar în ceea ce privește Oradea, din numărul total de 68.000 de locuitori, 40.744 erau maghiari, 17.880 evrei (și aceștia, de cultură maghiară) și numai 8.441 români...[13]

Bulgaria intrase în război, alături de Puterile Centrale, cu speranța că va reuși să anuleze rezultatele celui de-al Doilea Război Balcanic, obținând, în sfârșit, Macedonia, poate și Dobrogea, sau cel puțin Dobrogea de Sud (Cadrilaterul) anexată în 1913 de România.[14] Învinsă, ca și Ungaria, nu numai că nu s-a ales cu nimic, dar a mai pierdut și din puținul pe care-l avea. Prin Tratatul de pace de la Neuilly (27 noiembrie 1919), Cadrilaterul rămânea României, frontiera cu Serbia era revizuită, firește, în defavoarea Bulgariei, în timp ce Tracia orientală era dăruită Greciei, Bulgaria pierzând astfel accesul la Marea Egee.

Turcia, potrivit Tratatului de la Sèvres (10 august 1920), a fost sfârtecată încă și mai rău. În Europa nu-i mai rămânea decât strict Constantinopolul, în rest, Tracia orientală revenea Greciei, la fel și orașul Smirna (Izmir), de pe coasta Asiei Mici, împreună cu regiunea înconjurătoare (cu populație majoritar greacă). După numai câțiva ani, înfrântă într-o nouă confruntare cu Turcia, Grecia avea să retrocedeze prin Tratatul de la Lausanne (1923) tot ceea ce câștigase pe seama acesteia.

În urma războaielor balcanice, Albania devine (în 1913) un stat de sine stătător, care înglobează, în sud, și o minoritate grecească, dar lasă în afară numeroși albanezi, îndeosebi în Kosovo (parte a Serbiei, respectiv a Iugoslaviei), unde sunt majoritari, de asemenea în Macedonia (Iugoslavia), Muntenegru și Grecia.

Dintre țările care s-au rupt de Rusia, singura omogenă etnic a fost Finlanda, locuită aproape exclusiv de finlandezi și de o minoritate suedeză bine integrată. E drept că, din 1809, anexată de Rusia de la Suedia, beneficiase, cu statutul de mare principat, de o autonomie reală, care s-a dovedit o bună pavăză împotriva rusificării. Statisticile dădeau, la 1900, luând în considerare limba maternă, 2.048.545 de finlandezi, 332.604 suedezi (14%) și numai 5.795 de ruși și 1.674 de germani. În cele trei țări baltice, Lituania, Letonia și Estonia, peisajul etnic era mai variat, cu minoritari germani, ruși, evrei, polonezi..., însă peste tot populația autohtonă, concentrată îndeosebi în mediul rural, rămăsese net majoritară. Politica de rusificare, aplicată de pe la sfârșitul secolului al XIX-lea, nu avusese timp să-și arate pe deplin roadele. Rămânea mult de lucru, în acest sens, pentru viitoarele autorități sovietice!

1918 A FOST MARELE MOMENT al națiunilor. Imperiile s-au prăbușit aproape de la o zi la alta și pe ruinele lor au răsărit ori s-au împlinit o mulțime de state-națiuni. Dreptul „natural" (etnic) a prevalat asupra dreptului istoric. Criteriul principal de judecată a devenit numărul: așa e în democrație. Nu înseamnă că acesta e ultimul cuvânt al istoriei; dar deocamdată e faza istoriei în care ne aflăm.

Trecând de la principii la „detalii", se putea proceda mai bine? Ar fi fost posibilă sau de dorit o altă împărțire? Desigur, chiar dacă n-ar fi fost în toate cazurile radical diferită. Potrivit normelor actuale, recursul la referendum (sau la „plebiscit", cum se spunea încă în epocă) ar fi fost soluția cea mai puțin contestabilă. Cu condiția, desigur, de a organiza asemenea consultări cu maximum de corectitudine, ceea ce, date fiind raporturile învingători–învinși, era mai curând îndoielnic. Belgiei i-a revenit mica regiune germană Eupen, în urma unui plebiscit în care germanii, cu totul paradoxal, au votat în favoarea anexării! Fapt este că la referendum s-a recurs doar în câteva cazuri oarecum minore, sau de detaliu, precum în Silezia superioară (cu consecința împărțirii acesteia între polonezi și germani), în regiunea Teschen (împărțită între cehi și polonezi) sau în Carintia de sud, unde minoritatea slovenă, având de ales între

Iugoslavia și Austria, a optat, oarecum neașteptat, pentru a rămâne între frontierele Austriei. Principalele transferuri teritoriale s-au făcut fără consultarea „deplină" a locuitorilor regiunilor respective, de regulă prin decizia reprezentanților etniei majoritare și, evident, în ultimă instanță, prin hotărârile Conferinței de Pace, aceasta din urmă ratificând, în cele mai multe cazuri, împărțirile teritoriale deja înfăptuite. La Alba Iulia, la 1 decembrie 1918, cei 1.228 de delegați, aleși în toate circumscripțiile electorale cu populație românească și susținuți de o masă impunătoare de 100.000 de participanți, au votat, în unanimitate, unirea Transilvaniei cu România. E de presupus că tot acesta ar fi fost rezultatul, mai puțin unanimitatea, în cazul unui referendum organizat după toate regulile și cu toate garanțiile, la care n-ar fi fost convocați doar românii, ci toți locuitorii Transilvaniei, indiferent de naționalitate (români, maghiari, germani...). Dacă luăm însă în considerare întregul spațiu austro-ungar, consultarea prin referendum ar fi putut da, pe alocuri, rezultate mai mult sau mai puțin diferite față de împărțirile teritoriale așa cum au fost ele decise.

Chiar și așa, dreptul etnic a fost „amenajat", iar uneori de-a dreptul contrazis și anulat, prin recursul la alte criterii. De precizat: niciodată în defavoarea învingătorilor. Regiunea sudetă

sau Tirolul de sud erau mai germane decât era Transilvania românească sau Slovacia slovacă. În ciuda profilului lor etnic cât se poate de evident, au fost atribuite, fără referendum, cea dintâi, Cehoslovaciei, cea de-a doua, Italiei. În materie de „criterii", Cehoslovacia – am văzut deja – a bătut toate recordurile, combinând toate criteriile posibile: etnic, istoric, geostrategic...

Particularitățile regionale, atât de accentuate, ar fi pledat pentru un grad cât mai mare de descentralizare. În cazul Cehoslovaciei și Iugoslaviei – istoria a dovedit-o – cel mai potrivit ar fi fost un sistem federal.[15] Peste tot s-au instaurat însă regimuri centralizatoare, tocmai fiindcă deosebirile de ordin etnic și cultural erau atât de sensibile, și se dorea să fie nu încurajate, ci atenuate, pe cât posibil eliminate. Foarte curând, slovacii au ajuns să se simtă dominați de cehi, la fel și croații, slovenii, bosniacii... de către sârbi. În 1929, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor și-a schimbat numele în Iugoslavia, denumire, evident, mai „unitară". În fapt însă, dezbinarea se accentua, ajungându-se inclusiv la acte de terorism, care aveau să culmineze în 1934 cu asasinarea lui Alexandru I, regele centralizator și autoritar. La prima scuturătură mai puternică, cele două state aveau să dispară, și nu doar ca rezultat al agresiunilor din afară, ci și din pricina contradicțiilor

interne. Prin Acordul de la München (30 septembrie 1938), Cehoslovacia a fost nevoită să renunțe la zona sudetă (încorporată Germaniei). O jumătate de an mai târziu, în martie 1939, Slovacia s-a desprins, ca stat independent (în fapt, subordonat Germaniei), în vreme ce regiunile cehe au fost pur și simplu anexate, cu statutul de protectorat german. Și Polonia a luat bucata din regiunea Teschen care revenise Cehoslovaciei, în timp ce Ungaria își alipea sudul Slovaciei, cu majoritate maghiară, ca și Ucraina subcarpatică. Iugoslavia a explodat la rându-i în 1941, în condițiile invaziei germane, când Croația se desparte de Serbia, iar Slovenia este împărțită între Germania și Italia. La capătul celui de-al Doilea Război Mondial, cele două state renasc, Iugoslavia, de data aceasta într-o formulă federală (șase republici: Serbia, Croația, Slovenia, Bosnia, Muntenegru și Macedonia), Cehoslovacia tot ca stat unitar. După căderea comunismului, evoluțiile se precipită. Cehoslovacia devine în 1990 Republica Federală Cehă și Slovacă, dar și acesta e doar un pas spre separarea completă, care se petrece în 1993. Și Iugoslavia se separă în părțile componente, trecând însă (spre deosebire de pașnica evoluție cehoslovacă) printr-un sângeros război civil.

Ce se poate spune altceva decât că, în cazul celor două țări, soluțiile adoptate în 1918 și în

anii următori nu s-au dovedit prea fericite? Câte nu se pot trage dintr-o definire neadecvată a națiunii!

Și România Mare era alcătuită din părți destul de diferite, și nu numai prin prezența și diversitatea minorităților, ci și prin profilul populației românești majoritare. Ardelenii, bănățenii, bucovinenii fuseseră marcați de civilizația Europei Centrale, după cum în Basarabia secolul de stăpânire rusească lăsase inevitabil urme. Cu toții ar fi dorit nu neapărat autonomia, dar cel puțin o relativă descentralizare, ceea ce era însă în dezacord cu filozofia și practicile centralizatoare ale statului român. Dar, spre deosebire de ceea ce s-a petrecut în Cehoslovacia și Iugoslavia, nu a existat o agitație federalistă printre români, chiar dacă unii lideri ardeleni sau basarabeni s-au arătat deranjați de supremația „centrului".

Exista temerea că autonomia sau federalizarea ar avantaja în primul rând minoritățile, mai cu seamă pe acelea – maghiarii în Transilvania sau ruso-ucrainenii în Basarabia – care urmăreau disoluția României Mari (și astăzi cuvinte precum „autonomie" sau „federalizare" nu sună deloc bine pe românește!).

Dezmembrarea parțială a României, în 1940, s-a petrecut în urma presiunilor și amenințărilor externe, și nicidecum ca urmare a vreunei

„predispoziții" românești. S-au pierdut atunci Basarabia și nordul Bucovinei, în favoarea Uniunii Sovietice; Transilvania de Nord, anexată de Ungaria (care avea însă să se reîntoarcă la România în 1945), precum și Cadrilaterul, retrocedat Bulgariei. Ceea ce se poate imputa României Mari a fost incapacitatea de a integra cu adevărat minoritățile, eșec în bună măsură explicabil prin ponderea importantă a acestora, ca și prin faptul că unii minoritari fuseseră până mai ieri „dominanți" și continuau încă să fie „majoritari" în mediul citadin, ca și în diverse sectoare economice. Privind însă doar spre românii etnici, concluzia este aceea a unei națiuni bine sudate, în ciuda faptului că timp de secole românii trăiseră în state separate, cu istorii destul de diferite, iar unirea lor într-un singur stat era de dată foarte recentă. Excepție face, poate, Basarabia, supusă, în două reprize, unei politici agresive de rusificare, cea de-a doua, în era sovietică, încă mai apăsătoare și mai eficientă decât cea dintâi; în consecință, românii basarabeni par să se fi redefinit ca națiune moldovenească distinctă de națiunea română (deși, și în această privință, istoria e în desfășurare și rămâne de văzut ce va aduce viitorul).

IV

Minorități

STATUL-NAȚIUNE nu s-a dovedit a fi o gazdă prea primitoare pentru minorități. Peste tot, de-a lungul unui secol, ponderea acestora a scăzut. Chiar în cazurile când nici vorbă nu poate fi de persecuții sau de discriminări. Logica statului-națiune împinge spre omogenizare. Națiunea trebuie să fie omogenă (altminteri nu mai e națiune), iar odată ce statul însuși se confundă cu națiunea...

Finlanda are un procent al minorității suedeze apropiat de cel al maghiarilor în România. Suedeza e limbă oficială, alături de finlandeză. Ce-am zice dacă în România, limba unei minorități de 6% (maghiara în cazul nostru) ar fi limbă oficială, alături de română? Cu toate acestea, numărul vorbitorilor de suedeză (ca limbă

maternă) a tot scăzut. Erau 14% din populația totală, la începutul secolului trecut. Acum abia de mai depășesc 5%.

În Franța, toți cetățenii francezi, indiferent de origine, se bucură de drepturi riguros egale. Etnia, limba maternă sau religia nici măcar nu figurează în recensăminte sau statistici. În acest caz, se vede foarte bine cum „drepturile egale" sunt de natură să conducă mai curând la asimilarea minorităților decât la prezervarea lor. Dacă o țară vrea cu adevărat să-și păstreze minoritățile, e nevoie nu doar de drepturi identice, ci și de drepturi specifice, de natura „discriminării pozitive"; or asemenea drepturi nu țin în nici un fel de filozofia statului-națiune. Și cu atât mai puțin în partea de continent care ne preocupă acum, unde, în condițiile unei „încărcături" minoritare considerabile, cu minorități până mai ieri dominante și păstrând în continuare legături „suspecte" cu statele de obârșie, țelul statului-națiune nu era acela de a le consolida, ci, dimpotrivă, de a se consolida pe sine, inevitabil în dauna minorităților.

Balcanii au dat din primul moment „exemplul" unei radicale ofensive antiminoritare, amestecul de populație atingând aici cote maxime, iar intoleranța sau de-a dreptul dușmănia reciprocă aflându-se la ordinea zilei. Soluția a fost simplă: să plece cu toții! Să plece bulgarii

din Turcia, să plece turcii din Bulgaria! Să plece și grecii din Turcia, să plece și turcii din Grecia! Imediat după încheierea războaielor balcanice, în septembrie 1913, un acord încheiat între Bulgaria și Turcia prevedea schimbul reciproc de populație dintr-o zonă situată de-a lungul frontierei comune. În fapt, s-a ajuns la un adevărat exod, bulgarii din întreaga Tracie orientală rămasă între frontierele Turciei trecând în Bulgaria și, invers, turcii părăsind partea din Tracia anexată de Bulgaria. Un acord asemănător s-a încheiat în 1914 între Grecia și Turcia, ducând la o emigrare reciprocă, însă în mai mare măsură a grecilor din Turcia, mult mai numeroși (inclusiv pe coasta Asiei Mici) decât turcii din Grecia. După Primul Război Mondial, odată cu Tratatul de Pace de la Neuilly (1919) s-a încheiat, în același sens, o convenție între Grecia și Bulgaria, pe baza căreia, până în 1932, au părăsit Grecia un număr de 100.000 de bulgari și au plecat din Bulgaria 50.000 de greci.[1]

Cea mai amplă deplasare de populație s-a petrecut însă în urma conflictului greco–turc, încheiat în 1923 prin Tratatul de Pace de la Lausanne. Războiul a fost pierdut de greci, în mod catastrofal, în consecință aceștia trebuind să renunțe atât la Tracia orientală, cât și la segmentul cu populație majoritar grecească de

pe coasta Asiei Mici (din jurul orașului Smirna) pe care le primise prin Tratatul anterior de la Sèvres. În urma convenției de la Lausanne, au fost transferați în Turcia 354.647 de turci (musulmani), iar în Grecia 192.356 de greci. Însă, înainte de semnarea convenției, fugiseră din Turcia nu mai puțin de 1.150.000 de greci. Astfel, numărul total al grecilor transferați s-a ridicat la circa 1.342.000 de persoane. În total, greci și turci împreună: aproape 1.700.000. Și așa, Grecia s-a curățit de turci, iar Turcia s-a curățit de greci, păstrând totuși o minoritate grecească în Tracia orientală și la Constantinopol (Istanbul), singurele locuri rămase în afara prevederilor convenției de la Lausanne.

Și în Dobrogea, poate, la un moment dat, regiunea cu cea mai spectaculoasă împletire de etnii, culturi și religii din întreaga Europă, minoritățile se topesc văzând cu ochii, unele până la dispariție. Motivele și ritmurile sunt diverse, de la un grup etnic la altul și de la o situație la alta, dar toate tind spre același rezultat: treptata omogenizare a populației. La 4 septembrie 1936 se încheie o convenție între România și Turcia privind emigrarea (voluntară) a turcilor din Dobrogea (inclusiv din Cadrilater, care aparținea încă României). Ar fi urmat să plece 117.000 de turci din totalul de 150.763, potrivit recensământului din 1930, cei mai mulți locuind

în Cadrilater: 38.430 în județul Caliacra și 90.595 în județul Durostor; în județul Constanța trăiau 17.114 turci, iar în județul Tulcea 4.634. Până la 1938 aveau să plece 51.859 de musulmani: turci, 46.305 și tătari, 5.554, dintre care, din județele Constanța și Tulcea, rămase României, 5.194 de turci și 4.572 de tătari (ceva mai mult de un sfert din populația musulmană). În 1943, cifra celor plecați era estimată la vreo 70.000 de persoane.

Dacă turcii doar s-au împuținat, germanii din Dobrogea au dispărut cu totul. E drept, nici nu erau prea mulți: vreo 14.500, transferați în Germania, în urma convenției româno–germane încheiate în octombrie 1940.

Un transfer de mai mare amploare s-a petrecut, ca urmare a cedării Cadrilaterului către Bulgaria, prin Tratatul de la Craiova din 7 septembrie 1940. Un schimb „complet" și obligatoriu: vreo 60.000 de bulgari au fost nevoiți să părăsească Dobrogea rămasă României, în timp ce puțin peste 100.000 de români au fost retrași din Cadrilater.

La 1940, ne aflăm în plină ofensivă de purificare etnică, modelul „desăvârșit" în această privință fiind, evident, Germania nazistă; aceasta era pe cale să devină, și chiar devenise, în perversul imaginar al celui de-al Treilea Reich, o națiune perfect omogenă, inclusiv din punct

de vedere rasial. În acest context, Hitler decide retragerea mai multor comunități germane din zona care, potrivit Pactului Molotov–Ribbentrop încheiat în august 1939, trecea sub influență sovietică. Motivul (sau motivele): pe de o parte, pentru a-i convinge pe sovietici că Germania nu avea nici un fel de pretenții asupra teritoriilor respective, iar pe de altă parte, cum, evident, avea din plin asemenea pretenții, salvarea conaționalilor de represaliile sovietice care n-ar fi întârziat, în caz de război; în sfârșit, minoritățile germane reprezentau un element prețios pentru colonizarea și germanizarea ținuturilor cucerite spre est, începând cu Polonia.

La 15 octombrie 1939, Germania a încheiat un acord cu Estonia, privind transferul grupului etnic german. Aveau să plece în consecință un număr de 12.868 de germani (nu chiar foarte mulți, dar ocupând poziții-cheie în economie: 28% dintre industriași și 24% dintre comercianți). A urmat la 30 octombrie 1939 un acord similar cu Letonia, în urma căruia au plecat spre Reich 48.868 de germani (din care 37.631 de locuitori ai capitalei Riga). Până să se încheie acordul cu Lituania, toate cele trei țări baltice au fost anexate de Uniunea Sovietică. Așa că, de astă dată, convenția s-a semnat cu autoritățile sovietice (la 10 ianuarie 1941), permițând plecarea a 45.000 de germani din

Lituania și a încă 12.000 care, dintr-un motiv sau altul, nu plecaseră încă din Estonia și Letonia. Suma e ușor de făcut: aproape 120.000 de germani au părăsit ținuturile baltice, punându-se astfel punct final unei istorii de multe secole.

În paralel s-a petrecut și repatrierea germanilor din regiunile poloneze (Volînia, Galiția și ținutul Narev) anexate, după prăbușirea Poloniei (în septembrie 1939), de Uniunea Sovietică. În urma acordului încheiat la 16 noiembrie 1939, au fost „repatriați" din regiunile respective 135.000 de germani. În septembrie 1940 a început și transferul germanilor din sudul Basarabiei, regiune anexată de Uniunea Sovietică cu câteva luni înainte; au plecat de aici 93.548 de germani.

Și Bucovina a fost golită de germani. Circa 44.000 au plecat din Bucovina de Nord, anexată de sovietici, iar din Bucovina românească aproape 55.000. Despre repatrierea germanilor din Dobrogea, deja am vorbit.

Cu toate repatrierile, rămânea încă în Uniunea Sovietică un număr relativ important de germani: circa 1,3 milioane, dintre care 380.000 în așa-numita Republică Autonomă Germană de pe Volga, 400.000 în Ucraina, 50.000 în Crimeea... Imediat după invazia germană, cu toții au fost deportați în Asia Centrală sau în Siberia.

Nu li s-a permis să se reîntoarcă, nici după război, nici după moartea lui Stalin... Mai târziu, pe vremea lui Gorbaciov, au primit dreptul să emigreze în Germania federală.

Și alte etnii au fost deportate de Stalin, pe motiv de colaborare cu ocupantul german. Printre acestea, tătarii din Crimeea, în număr de peste 190.000 (în luna mai 1944). Alături de ei, și alți locuitori ai Crimeii, 37.000 de bulgari, greci și armeni. Peninsula devenea, în sfârșit, în totalitate rusească (sau ruso-ucraineană), în așteptarea confruntării, în zilele noastre, între ruși și ucraineni.

Nimic nu egalează însă tragedia prin care au trecut evreii. Scopul Germaniei naziste era acela de a-i elimina până la ultimul („soluția finală"). Au pierit, în total, aproximativ 6 milioane de evrei, marea majoritate a acestora din Europa Central-Răsăriteană. Polonia era țara în care trăiau cei mai mulți dintre ei: 3,3 milioane. A devenit, în urma ocupației germane, și teritoriul cu cele mai multe și mai „eficiente" lagăre de exterminare, dintre care Auschwitz e de departe cel mai „celebru". 90% din evreimea poloneză avea să dispară. O adevărată vânătoare de evrei s-a petrecut în teritoriile ocupate ale Uniunii Sovietice; i-au căzut victime sute de mii de oameni, un număr probabil și mai mare de evrei reușind totuși să se salveze, retrăgându-se odată cu Armata Roșie.

Au participat la Holocaust, în măsură variabilă, și țările-satelit ale Germaniei. Din România, sub regimul mareșalului Ion Antonescu, au fost deportați în Transnistria evreii basarabeni și bucovineni, învinuiți că s-ar fi alăturat inamicului sovietic, atunci când România a fost nevoită să cedeze Basarabia și Bucovina. Condițiile inumane de deplasare, execuțiile sumare, ca și mizeria cumplită din lagărele transnistrene au dus la dispariția celor mai mulți dintre deportați. Victime ale ocupației românești au fost și mulți evrei „neromâni", locuitori ai Transnistriei. Se mai adaugă pogromul de la Iași, din iunie 1941, căruia i-au căzut victime mai multe mii de persoane. În rest, majoritatea evreilor din România au supraviețuit. Nu și cei peste 100.000 din Transilvania de Nord, expediați în 1944 la Auschwitz, însă, în cazul lor, responsabilitatea cade în partea maghiară, fiind vorba de teritoriul anexat de Ungaria în 1940; de fapt, Ungaria însăși fiind ocupată de trupele germane în 1944, decizia exterminării evreilor unguri i-a aparținut direct Germaniei. Rezultatul, în ceea ce privește România, e dat de două cifre. 765.000 de evrei români în 1940, 428.000 în 1946. Numărul populației evreiești se redusese astfel la puțin peste jumătate.

În materie de purificare etnică, proiectele regimului Antonescu depășeau însă cu mult

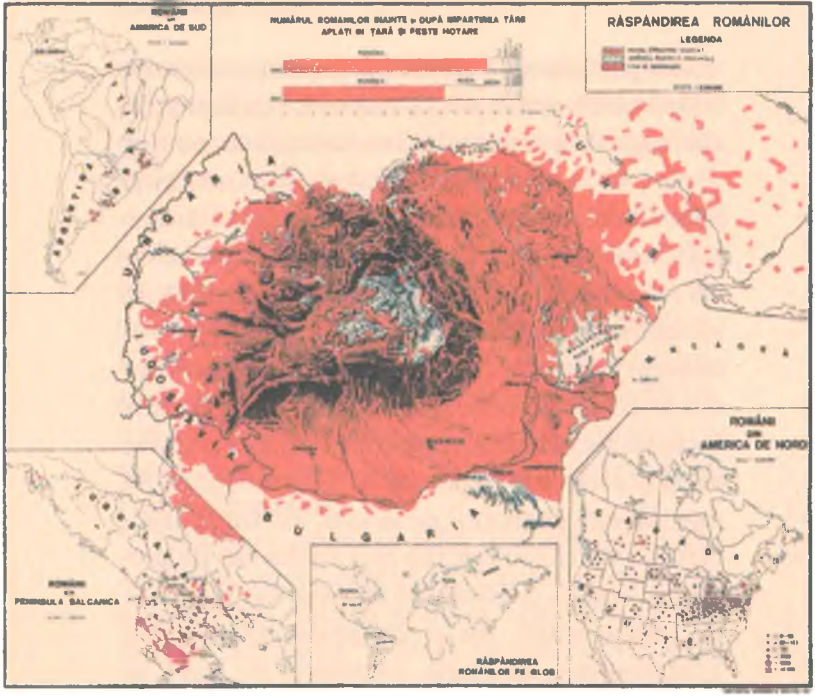

Răspândirea românilor. Hartă din 1941 (Institutul Geografic Militar).

„realizările". În condițiile în care Germania nu ar fi pierdut, ci ar fi câștigat războiul, și România alături de ea, s-ar fi mers cu siguranță mult mai departe. Exista deja un minister al „românizării". Mareșalul Antonescu se referise cât se poate de clar la alungarea ucrainenilor și întărirea regiunilor de graniță cu elemente pure românești. Se combinau tot felul de proiecte, unele complet nerealiste și ținând exclusiv de

fantezia autorilor; chiar și așa, ele ilustrează o stare de spirit. Un cunoscut diplomat român găsise mijlocul sigur de recuperare a Ardealului de Nord: avea să li se ofere ungurilor un teritoriu rupt din Ucraina și golit, firește, de ucraineni, în schimbul renunțării la Transilvania, care ar fi fost nu numai recuperată, dar și devenită curat românească.[2]

În Ungaria, soarta evreilor a cunoscut o întorsătură neașteptată. Legi discriminatorii erau multe, și cât se poate de severe, însă, până în 1944, nu părea să existe riscul vreunei campanii de exterminare. Totul s-a schimbat brusc în martie 1944, când trupele germane au ocupat Ungaria și au impus regentului Horthy un guvern aliniat întru totul politicii naziste. În doar câteva săptămâni, 437.000 de evrei au ajuns – pentru a nu se mai întoarce – la Auschwitz. Totalul victimelor evreiești este estimat, pentru Ungaria mărită la 1940 (deci inclusiv Transilvania), la 564.000, iar pentru Ungaria între granițele stabilite la Trianon, la 297.000, dintre care în jur de 100.000 din Budapesta.[3]

A fost aproape exterminată și populația evreiască din Grecia. Era concentrată în mare parte într-un singur loc: la Salonic, ceea ce o făcea și mai vulnerabilă. Germanii invadaseră Grecia (venind în ajutorul italienilor) în primăvara anului 1941. Doi ani mai târziu, din martie

până în august 1943, 45.000 dintre cei 50.000 de locuitori evrei ai Salonicului au fost deportați și au pierit la Auschwitz. Se încheia astfel, brutal, istoria de veacuri a uneia dintre cele mai prospere comunități evreiești.

Alături de evrei, sortiți exterminării au fost și țiganii, pe motiv de inadaptabilitate la civilizația europeană. În cazul lor însă „soluția finală" a cunoscut doar un început de aplicare. Au pierit mai multe zeci de mii, atât în Germania și în teritoriile controlate direct de naziști, cât și în țările-satelit (în România se apreciază că vreo 25.000 au fost deportați în Transnistria, dintre care au pierit cam jumătate).

În urma nazismului și a celui de-al Doilea Război Mondial, cea mai mare parte a evreilor a dispărut din țesătura etnică și culturală a Europei Central-Răsăritene. Simetric însă, au dispărut și germanii. Presăraseră cu coloniile lor o bună parte din spațiul rusesc; din acestea, la ordinul lui Stalin n-a mai rămas decât cel mult amintirea. Alte comunități germane fuseseră retrase, după cum deja am văzut, la începutul războiului. Cea mai puternică lovitură avea să le fie dată prin alungarea lor din Cehoslovacia și din teritoriile germane care i-au revenit Poloniei. A fost cu siguranță, dacă luăm în considerare numărul, purificarea etnică de cea mai mare amploare din întreaga istorie a

Europei. Din Cehoslovacia, între 1945 și 1948 au fost alungați trei milioane de etnici germani, practic întregul grup etnic al „sudeților", pedeapsă pentru vina colectivă de a fi fost germani.[4] Și mai extravagant s-au petrecut lucrurile în Polonia. A apărut pe harta Europei o nouă Polonie, doar parțial în continuitatea Poloniei „anterioare". Partea răsăriteană a țării (cu populație majoritară ucraineană și bielorusă) a fost alipită Uniunii Sovietice), în schimb polonezii au fost răsplătiți generos cu întregul teritoriu german aflat la est de fluviul Oder (mai puțin enclava Kaliningrad, fostul Königsberg, anexată, fără vreo justificare, de Uniunea Sovietică). Germanii, firește, au fost evacuați. Înainte de război, populația – în covârșitoare măsură germană – a regiunilor respective (Prusia orientală, Pomerania și Silezia) se ridica la aproape 10 milioane. Au fost evacuați sute de mii de germani și din Ungaria și Iugoslavia. Cifrele exodului sunt controversate. Socotind însă atât primul val, acela al germanilor care au fugit în fața înaintării armatei sovietice, cât și deportările „oficiale" care au urmat, cifra de 11 milioane nu pare a fi exagerată.

Două țări și-au pierdut aproape complet minoritățile: Polonia și Cehoslovacia (partea cehă). Fuseseră țările cu cea mai mare încărcătură minoritară. Acum, ca prin farmec, deveneau

naţiunile cele mai omogene, „elibelate", atât de evrei, cât şi de germani. În Cehia, a recensământul din 2011, s-au declarat germani un număr de 18.772 de persoane; raportaţi la populaţia totală de 10.486.000, înseamnă mai puţin de doi la o mie de locuitori (faţă de procentul istoric de aproximativ o treime). În Polonia, procentul polonezilor etnici este, tot în 2011, de 97,10% (la o populaţie totală de 38.538.000 de locuitori). Evreii abia de mai sunt 3.200. În 1945 rămăseseră totuşi în viaţă circa 100.000; adăugându-li-se şi cei refugiaţi în Uniunea Sovietică şi reveniţi în ţară, în 1946 se ajunsese la cifra de 230.000 de evrei. În 1960, ca urmare a emigrării, mai rămăseseră 31.000. Şi aşa păreau probabil prea mulţi, fiindcă în 1968–1969 autorităţile comuniste au dezlănţuit o curioasă campanie antisemită, a cărei consecinţă a fost plecarea din ţară a majorităţii celor care încă mai trăiau în Polonia. Au mai rămas vreo 9.000 (în 1970), iar în 2011, cum am văzut, de trei ori mai puţini.

În Slovacia, numărul maghiarilor a continuat să scadă. 92.000 au fost expulzaţi la sfârşitul războiului (la schimb cu 60.000 de slovaci, trecuţi din Ungaria în Slovacia). În procente, de la 17,6% în 1930, maghiarii au ajuns să reprezinte, în 1950, 10,3% din populaţia totală a

Slovaciei. În prezent – după datele din 2011 – sunt 8,5%.

Bulgaria, la rându-i, și-a simplificat tabloul etno-cultural, pierzându-și aproape complet unele etnii, precum grecii și evreii. Evreii erau concentrați cu deosebire la Ruse, cel mai cosmopolit oraș al Bulgariei; de remarcat faptul că n-au pierit în Holocaust, autoritățile de la Sofia refuzând să-i predea Germaniei naziste. Pe urmele grecilor, este instructiv să ne oprim la Nesebar, orașul aproape insular de pe țărmul Mării Negre (legat de uscat doar printr-o îngustă limbă de pământ). Messembria – acesta e numele istoric – a fost un oraș grecesc, încă din Antichitate. Bisericile sale, bizantine și post-bizantine, poartă toate inscripții în grecește. În perioada interbelică, încă mai trăiau aici destul de mulți greci. O mărturie din anii '30: „Până la începutul acestui secol locuitorii săi erau exclusiv greci. Evenimente sumbre îi împuținaseră, iar după Războaiele Balcanice, numărul lor a scăzut și mai mult din cauza emigrației și a schimburilor de populație. Totuși, unii au rămas, nostalgici și deloc dornici să părăsească orașul care le fusese cămin mai bine de două milenii și jumătate... Pe cele câteva străzi șerpuite și la cafenea am auzit mai degrabă greaca decât bulgara."[5] Astăzi, Nesebar, schimbându-și și numele, e un oraș cât se poate de bulgăresc, tot așa cum Sighișoara e românească, Bratislava

slovacă, Wrocław (fostul Breslau german) polonez... și așa mai departe.

Mai bine, deși în scădere, s-a menținut populația turcească. Momentul dramatic a fost în 1985, când regimul comunist a lansat o campanie de deznaționalizare, inclusiv prin bulgarizarea numelor, ceea ce era pe punctul, în 1989, să provoace o emigrare masivă spre Turcia, căderea regimului comunist punând însă capăt crizei. La 1900, turcii reprezentau cam 14% din populația Bulgariei; în 1934, erau aproape 10%, acum sunt sub 9%.

În România, minoritarii au devenit și mai minoritari. Pierderea Basarabiei, a Bucovinei de Nord și a Cadrilaterului, regiuni cu procente mari de populație neromânească, i-a lăsat pe mulți dintre ei în afara granițelor țării. După cum am văzut, evrei mai rămăseseră, imediat după război, puțin peste 400.000. Germanii, și ei împuținați, nu mai erau decât 332.000, potrivit recensământului din 1948 (față de 745.000 în 1930); unii se înrolaseră în armata germană și nu s-au mai întors, alții s-au retras în condițiile înaintării Armatei Roșii, în sfârșit, alții au fost deportați în Uniunea Sovietică, în lagăre de muncă, numai o parte dintre ei revenind în România. În continuare, din România au emigrat evreii, aproape în totalitatea lor, începând din 1948, anul când s-a întemeiat Israelul; în 1966 mai rămăseseră doar 43.000 de evrei, iar

la sfârșitul epocii comuniste, numărul lor scăzuse la 8.955 (potrivit recensământului din 1992). Circa 100.000 de germani reușesc și ei să plece din România între 1945 și 1978, însă emigrația masivă se declanșează în 1978, în urma semnării unui acord cu Germania federală, potrivit căruia statul german plătea o anumită sumă pentru fiecare emigrant (pur și simplu, România comunistă își vindea populația germană). În aceste condiții, până în 1989, au părăsit România aproximativ 173.000 de etnici germani (ritmul anual fiind de circa 12.000 de persoane). Odată cu deschiderea granițelor în urma prăbușirii comunismului în decembrie 1989, au plecat, cât s-a putut de repede, și majoritatea celor care nu apucaseră încă să o facă: 60.000 în 1990 și peste 15.000 în 1991. Potrivit recensământului din 1992, rămăseseră încă 119.000 de etnici germani, dar și numărul acestora a scăzut an de an, la recensământul din 2011 înregistrându-se doar 36.000. Și maghiari au plecat, îndeosebi în ultimii ani de comunism și imediat după căderea regimului, nu în asemenea proporție, totuși destul de mulți (vreo 100.000 în total, în intervalul 1987–1992; 180.000, potrivit statisticilor maghiare, între 1987 și 2004).

A contribuit la erodarea minorităților și procesul masiv de industrializare și urbanizare. O

parte dintre țărani au devenit muncitori industriali, populația multor orașe crescând de câteva ori, alimentată de rezervorul rural, în mai mare măsură etnic românesc decât mediul citadin. S-au petrecut deplasări și de la o reiune la alta: moldoveni în Transilvania, olteni în Banat... Rezultatul a fost românizarea accentuată a orașelor, dintre care multe, înainte de comunism, aveau majorități neromânești (în Transilvania, în Banat) sau, chiar majoritar românești fiind, prezentau în genere un mediu cosmopolit. Până și Bucureștiul s-a apropiat vertiginos de 100% populație „curat" românească: 97,3%. Pe toată țara, românii etnici sunt în prezent circa 89%.

Depinde dacă alegem să vedem partea plină sau partea goală a paharului. Față de țări precum Polonia sau Cehia, românii se poate zice că și-au păstrat minoritățile. Nici una nu a dispărut cu totul. Dar toate s-au diminuat considerabil, uneori în chip dramatic. Doar două etnii păstrează un număr care le conferă o oarecare importanță: maghiarii, socotiți la ultimul recensământ în număr de 1.227.000 (și ei în scădere destul de accentuată), singura minoritate care deține o majoritate absolută în două județe: Covasna și Harghita, și romii (țiganii), în număr de 621.000 (potrivit declarațiilor fiecăruia), în realitate însă cu siguranță mai mulți.

Cum multiculturalismul este la modă, românii n-au ezitat să îmbrățișeze acest concept, lăsând să se înțeleagă că în România multiculturalismul e la el acasă. O fi, nu zic nu, dar nici pe departe așa cum a fost cândva. E în mare măsură un multiculturalism de muzeu. Orașele și satele germane ale Transilvaniei se recunosc imediat; într-adevăr, sunt germane, însă doar în aspectul caselor, bisericilor și cetăților, nu însă și prin locuitorii lor. Și unde sunt evreii, atât de numeroși cândva în orașele României?

Este interesant de constatat cum, în urma intensului proces migrator al ultimelor decenii, Occidentul s-a umplut de minorități de tot felul, venite de pe întregul glob, inclusiv din jumătatea „cealaltă" a Europei (printre aceștia, și trei milioane și jumătate de români...). Asta în timp ce diversitatea etnică și culturală a Europei Central-Răsăritene și de Sud-Est n-a încetat să se estompeze. E frumos multiculturalismul, dar mai bine fără el, pare a fi mesajul transmis de aceste națiuni, unele dintre ele, precum Polonia sau Ungaria, pronunțându-se vehement împotriva noilor „invadatori". Nici România, deși mai conciliantă, nu se arată prea grăbită să-i primească; e drept, nici emigranții nu par tentați să se stabilească în România!

S-ar putea ca, într-un viitor nu prea îndepărtat, concepte precum „națiunile" și „minoritățile"

să cadă în desuetudine. Asta în cazul în care integrarea europeană va merge până la capăt. Va veni poate ziua când va exista o unică națiune europeană, alcătuită numai din minorități. La scara întregului continent, românii nu vor reprezenta nici măcar cât reprezintă astăzi minoritatea maghiară în raport cu întreaga populație a României. Germanii vor fi cei mai numeroși: dar și ei, tot o minoritate.[6]

Dacă nu cumva va avea câștig de cauză scenariul „celălalt": o Europă islamizată! Sau, cine știe, un cu totul alt scenariu, care nici prin gând nu ne trece.

v

În loc de concluzii: 1 Decembrie *versus* Trianon

EXISTĂ ÎN ROMÂNIA o specie de naționaliști (sper că nu în prea multe exemplare) care n-au liniște din pricina unei mereu invocate amenințări maghiare. Le-au picat acum la țanc pregătirile din țara vecină pentru comemorarea (evident, în regim de doliu) a Tratatului de la Trianon (20 iunie 1920). România, după ei, ar trebui să le dea ungurilor o replică pe măsură, mai ales că și la noi urmează un an întreg – 2018 – consacrat centenarului României Mari. E inadmisibil ca ungurii să se întristeze atunci când noi ne bucurăm! Am avea de-a face cu o provocare. Ungurii, inclusiv cei din România, zic că, dimpotrivă, românii sunt cei care i-au provocat, atunci când n-au găsit altă dată mai potrivită decât 1 decembrie pentru a-și fixa ziua națională.

Farbenerklärung:
Magyaren.
Deutsche.
Slovaken.
Ruthenen.
Rumänen.
Kroaten - Serben.
Slovenen.
Bulgaren.
Italiener.
Königr. Böhmen
Mähren
Schlesien
Galizien
Nieder-Österreich
Ober-Österreich
Steiermark
Kroatien
Bosnien
Dalmatien
Adriat. Meer
Neutra
Sohl
Wien
Wiener-Neustadt
Oedenburg
Raab
Eisenburg
Veszprim
Stuhlweissenburg
Pest-Pilis-Solt
Kl. Kumanien
Zala
Tolna
Somogy
Warasdin
Kreutz
Agram
Sissek
Fiume
Ogulin
Petrinia
Carlstadt
Gospich
Semlin
Peterwar
Baranya
Bács
Arad
Temesvar
Versecz
Weprim
Esseg
Mitrovitz
Syrmien
Slavonien
Posega
Verbas
Banat
Karlowitz
Neusatz
Titel
Ujvidek
Zombor
Szegedin
Csongrad
Csanad
Torontal
Becskerek
Becskerek
Kikinda
Nagy Kikinda
Nagy Becskerek
Nagy Szent Miklos
Nagy Szent Miklos
Nagy Kikinda
Nagy Becskerek

PERTHES

„Ungaria Mare" în perioada dualismului austro-ungar (hartă etnografică, pe baza recensământului din 1880; din *Petermanns Geographische Mitteilungen*, 1885).

Spargerea Ungariei mari, consfințită prin Tratatul de la Trianon (1920).

dar Bucureștiul aproape că a fost cucerit de maghiari. Ne-o spune un jurnalist, competent în toate cele: în capitala României s-ar afla între 250.000 și 300.000 de unguri. Cifra reală e ceva mai mică: 3.400, potrivit datelor ultimului recensământ. A fost o ușoară exagerare!

Există vreo soluție pentru a ieși din această nesfârșită și până la urmă sterilă controversă? Mai întâi cred că, vrem, nu vrem, trebuie să acceptăm „coexistența" a două istorii ale Transilvaniei, uneori divergente, dar care pot deveni

Firește, privit în ansamblu, 1 decembrie 1918 înseamnă încheierea procesului de constituire a României Mari, însă în mod concret marchează eliberarea Transilvaniei, mai precis a românilor transilvăneni, de sub asuprirea ungară. Măcar atât ar trebui să înțelegem: nu este o dată pe care maghiarii să o aprecieze în mod deosebit!

Până una-alta, naționaliștii noștri mai sar o etapă; au început să agite scenarii conspiraționiste conducând nici mai mult, nici mai puțin decât la dezmembrarea României. Desigur, în joc e tot Transilvania, acolo unde ungurii n-au mai rămas prea mulți, în timp ce românii etnici se apropie de procentul de 80%. Ar fi o jignire la adresa românilor transilvăneni să considerăm că ar putea fi împinși cu forța spre Ungaria, de o minoritate de patru ori mai puțin numeroasă. Nu e prea clar nici ce ar câștiga Ungaria din treaba asta: să devină o țară pe jumătate românească? Lăsând la o parte faptul că ambele state sunt în Uniunea Europeană, în NATO... Conspiraționiștii însă nu se lasă și, pentru a fi mai convingători, aruncă în joc și Federația Rusă. Dacă Ungaria singură n-ar putea să ne sfâșie, ce ziceți de Ungaria plus Rusia? Ce să zicem, arată destul de impresionant. După Ucraina, România ar fi la rând. Pierdem Transilvania și, pe deasupra, ce-o mai dori să ia Rusia. De altfel, nu știu dacă ați remarcat,

Harta României Mari în 1925 (Institutul Cartografic „Unirea").

complementare. Dacă românii și-au alipit Transilvania în 1918, asta nu înseamnă că pot confisca și conștiința istorică a maghiarilor. Transilvania a fost, timp de secole, o piesă importantă în istoria Ungariei. În asemenea măsură încât, în secolele XVI–XVII, principii Transilvaniei se considerau ca fiind depozitari ai statalității unei țări care dispăruse de pe hartă. Lucrul acesta trebuie recunoscut. Istoria însă înseamnă schimbare. Lumea de azi e foarte diferită de lumea de ieri. Și Transilvania de azi, față de vechiul principat al Transilvaniei, condus de

principi maghiari și de o elită maghiară. Dacă trecutul e „împărțit", apartenența actuală a Transilvaniei n-are cum să fie pusă în discuție (cu atât mai mult cu cât astăzi este și mai românească decât la 1918). Calea europeană nu înseamnă revenirea la vechi frontiere, ci, ca țel final, dispariția frontierelor și transformarea Europei dintr-un continent până nu demult conflictual într-o casă în egală măsură primitoare pentru toți locuitorii săi. Miza, pentru noi toți, nu e trecutul, ci viitorul.

Note

I. INTRODUCERE: UNIȚI, MEREU?

1. Lucian Boia, *Germanofilii. Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, Humanitas, București, 2009 și 2017. Vezi, de asemenea, Lucian Boia, *Primul Război Mondial: Controverse, paradoxuri, reinterpretări*, Humanitas, București, 2014.
2. Patrick Leigh Fermor, *Drum întrerupt. De la Porțile de Fier până la Muntele Athos*, Humanitas, București, 2016, pp. 112–113.

II. ETNII ȘI NAȚIUNI

1. Un îndreptar prețios pentru întreaga problematică a națiunilor, etniilor și minorităților: André Sellier și Jean Sellier, *Atlas des peuples d'Europe centrale*, La Découverte, Paris, 1991.
2. Datele statistice privitoare la momentul 1900 sunt de regulă extrase din *Brockhaus' Konversations – Lexikon*, 17 vol., Leipzig, 1901–1903.

3. Cartea de referință pentru analiza sistemului politic austro-ungar îi aparține lui Louis Eisenmann, *Le compromis austro-hongrois de 1867: Etude sur le dualisme*, Paris, 1904.
4. Cifre extrase din lucrarea lui Oskár Jászi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, Chicago, 1929, p. 273.
5. Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece: Aspecte etnodemografice și confesionale, 1774–1918*, Editura Civitas, Chișinău, 2003; anexe statistice, pp. 239–270.
6. Oskár Jászi, *op. cit.*, p. 278.
7. Datele privitoare la populația Ungariei în 1910 sunt peste tot preluate din *A Magyar szent korona országainak 1910. évi Népszámlálása* (recensământul din 1910).
8. Paul Lendvai, *Ungurii*, Humanitas, București, 2001, 2007 și 2013, p. 339.
9. *Ibidem*, pp. 318–319.
10. *Ibidem*, p. 362.
11. Aurel C. Popovici, *Die Vereinigten Staaten der Gross-Österreich*, Leipzig, 1906.
12. Oskár Jászi, *op. cit.*, capitol VIII, „Socialism", pp. 177–184.
13. *Brockhaus' Konversations – Lexikon*, ed. cit., articol „Russland", vol. 14, p. 72.
14. În cele ce urmează, datele sunt extrase din ampla lucrare a lui Elisée Reclus, *Nouvelle géographie universelle*, vol. V, Paris, 1880, în principal pp. 374–382 și 830–831.
15. Cu privire la spațiul românesc, trimit la cartea mea *Cum s-a românizat România*, Humanitas, București, 2015.
16. Elisée Reclus, *op. cit.*, vol. I, Paris, 1875, p. 223.
17. *Brockhaus' Konversations – Lexikon*, ed. cit., vol. III, articol „Bulgarien", p. 678.

18. Jacques Ancel, *Peuples et nations des Balkans*, Paris, 1926, pp. 183–184.
19. Victor Bérard, *La Macédoine*, Paris, 1897, p. 25.
20. Oskár Jászi, *op. cit.*, pp. 280–281.

III. ȚĂRI ȘI FRONTIERE

1. O sinteză completă și echilibrată: Jean-Jacques Becker, *Le Traité de Versailles*, Presses Universitaires de France (colecția „Que sais-je?"), Paris, 2002.
2. Norman Davies, *Istoria Poloniei*, vol. II, Polirom, Iași, 2014, p. 319.
3. *Ibidem*, vol. II, pp. 328–330.
4. Un tabel cu rezultatele recensămintelor, în *Dějiny Československa v datech*, Praga, 1968, p. 484.
5. *1910. évi Népszámlálása*, ed. cit., pp. 35 și 39.
6. St. Stanoïevitch, *Que veut la Serbie?*, Bucarest, 1915, pp. 28 și 36.
7. Alphonse Muzet, *Aux pays balkaniques. Monténégro, Serbie, Bulgarie*, Paris, [1913], p. 49.
8. Pentru datele privitoare la România, vezi *Cum s-a românizat România*, ed. cit.
9. Elisée Reclus, *op. cit.*, vol. III, p. 289.
10. Constantin Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916–1919*, ediția a II-a, vol. III, Bucureşti, 1927, p. 518.
11. *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. IX, pp. 376–379. De asemenea, „Populația României" în *Eneiclopedia României*, vol. I, 1938, p. 148 („Ropartizarea neamurilor din România...").
12. Paul Lendvai, *op. cit.*, pp. 384–385.
13. C. Martinovici și N. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, vol. II, Cluj, 1921, pp. 9–10 și 180.

14. Argumentele istorice și etnice ale Bulgariei, în J. Ivanoff, *Les Bulgares et leurs manifestations nationales*, Berna, 1919.
15. Pentru manifestările federaliste din epocă, vezi Daniel Citirigă, *Europa Centrală și tentația federalismului: Istorie și diplomație în perioada interbelică*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2015.

IV. MINORITĂȚI

1. Cu privire la schimburile de populație, am extras principalele informații din temeinica lucrare a lui Dimitrie Gherasim, „Schimbul de populații între state", *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, București, 1943.
2. Pentru ansamblul problemei, vezi Vladimir Solonari, *Purificarea națiunii: Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940–1944*, Polirom, Iași, 2015.
3. Paul Lendvai, *op. cit.*, p. 435.
4. Un interesant comentariu cu privire la expulzarea germanilor (și a unei părți din populația maghiară) din Cehoslovacia, la George Schöpflin, *The Dilemmas of Identity*, TLU Press, Tallinn, 2010, capitolul „Citizenship and ethnic cleansing: the Beneš decrees", pp. 300–314.
5. Patrick Leigh Fermor, *Drum întrerupt: De la Porțile de Fier până la Muntele Athos*, ed. cit., pp. 288–289.
6. Vezi, pe această temă, articolul lui Sorin Mitu, „Minoritățile (adică noi toți) la putere", *Sinteza*, februarie–martie 2017, pp. 31–35. Concluzia istoricului: „În lumea globalizată de astăzi, toți suntem minoritari. Suntem români, majoritari în România, dar

Cuprins

I. Introducere: Uniți, mereu? 5

II. Etnii și națiuni 23

III. Țări și frontiere 65

IV. Minorități 97

V. În loc de concluzii:
1 Decembrie *versus* Trianon 117

Note 125

suntem minoritari în cadrul UE sau dacă emigrăm în Spania ori Italia. România este o țară majoritar ortodoxă, dar ortodoxia este minoritară în cadrul lumii creștine, iar creștinismul este minoritar în ansamblul religiilor lumii... Majoritatea nu este decât o iluzie. Prețuind și protejând minoritățile, ne respectăm și ne apărăm pe noi înșine, pentru că, în orice moment și în nenumărate contexte particulare, fiecare dintre noi poate fi un minoritar."

ISBN 978-973-50-4416-9
120 pp., 2014

La ce bun să rediscuți vinovățiile sau responsabilitățile, deja de mult stabilite și chiar asumate? De ce ar fi potrivit să se rescrie „semantica" urmărilor imediate sau cu bătaie foarte lungă? Are rost să-i identificăm pe învingători și pe învinși, când poate, de fapt, Europa a fost marele perdant? Dacă ne dorim ca istoria acestui continent să însemne mai mult decât o simplă juxtapunere de istorii naționale, fiecare rodându-și și reciclându-și, între propriile granițe, propriile mituri și „idei de-a gata", e necesar să facem, cu obiectivitate și cu deschidere, exerciții de imaginație precum această carte, să căutăm implicațiile mai profunde ale întâmplărilor și să găsim un echilibru în interpretare. În mod cert, Primul Război Mondial ne determină să privim lucrurile și întreaga noastră evoluție cu mai multă înțelepciune.

ISBN 978-973-50-4604-0
112 pp., 2014

„Rămâne de netăgăduit faptul, verificat până azi, de la o generație la alta, că în societatea românească persoana învestită cu autoritate ajunge să reprezinte mai mult decât instituția în sine, iar normele, fie ele și constituționale, sunt cu deosebire elastice. «Ce bine e când o țară are un suveran inteligent», i-a spus odată regele Carol I lui Petre P. Carp. Răspunsul acestuia din urmă – politician renumit pentru replicile lui memorabile – a căzut, tăios și definitiv: «Nu, Maiestate, ci o dinastie e într-adevăr întemeiată numai când [țara] poate respecta pe un rege prost». Altfel spus, într-un sistem cu adevărat funcțional, capacitățile intelectuale ale suveranului sunt indiferente, și chiar e de dorit ca acesta să nu facă prea mare uz de ele. Regele întruchipează punctul fix al edificiului național, și rostul său, înalt simbolic, nu este acela de a se agita pe scena publică și de a căuta soluții la problemele curente.“ (Lucian BOIA)

ISBN 978-973-50-4832-7
144 pp., 2014

„Fiecare popor își are propria experiență cu «ceilalți». Puține însă în asemenea măsură și cu asemenea intensitate precum românii. Situat într-o regiune «deschisă» și multă vreme vag structurată, actualul spațiu românesc a cunoscut o diversitate de dominații politice și de infuzii etnice și culturale." În Vechiul Regat de dinainte de 1918, populația orașelor era cât se poate de amestecată sub aspect etnic și cultural. În perioada interbelică, România Mare cuprindea, alături de românii majoritari, o diversitate de naționalități ca niciunde în Europa. Lucian Boia înfățișează modul cum, începând cu cel de-al Doilea Război Mondial, apoi în perioada comunistă și în anii care au urmat, această diversitate a dispărut aproape cu desăvârșire. România e astăzi mai românească decât oricând. Din păcate, arată autorul, și românii s-au „românizat", rupându-se în mare măsură, prin izolaționismul practicat de regimul comunist, de valorile culturii occidentale pe care se clădise România modernă.

ISBN 978-973-50-5479-3
112 pp., 2016

„Împărțim istoria în bucăți, pe tranșe cronologice, domenii, probleme, structuri, în timp ce Istoria adevărată le cuprinde pe toate de-a valma. Punem în istorie o ordine pe care Istoria nu o are. Ne referim la Antichitate ori la Evul Mediu, ca și când asemenea împărțiri chiar ar exista. La fel, identificăm o istorie economică, socială, culturală, politică și așa mai departe. Sunt simple sertare, pe care noi le-am confecționat și pe care am lipit etichete. De asemenea, fiecare fapt în parte e construit sau reconstruit, extras din încurcata țesătură a Istoriei și învestit astfel cu o existență de sine stătătoare.
Nu e de negat câtuși de puțin utilitatea, necesitatea chiar, a unui asemenea demers. Trebuie un dram de ordine, pentru a face trecutul cât de cât inteligibil. Construim ceea ce Max Weber a numit „tipuri ideale", nici adevărate, nici neadevărate; precum pipa lui Magritte. Totul e să nu uităm că această vastă reamenajare e opera noastră, să nu pretindem că așa ar fi pur și simplu *Istoria*." (Lucian BOIA)

Din seria de autor
LUCIAN BOIA:

Istorie și mit în conștiința românească

Jocul cu trecutul:
Istoria între adevăr și ficțiune

România, țară de frontieră
a Europei

Mitul democrației

„Germanofilii":
Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial

Tragedia Germaniei:
1914–1945

De ce este România altfel?

Primul Război Mondial:
Controverse, paradoxuri,
reinterpretări

Suveranii României:
Monarhia, o soluție?

Cum s-a românizat România

Strania istorie
a comunismului românesc
(și nefericitele ei consecințe)

Un joc fără reguli: Despre
imprevizibilitatea istoriei

ISBN 978-973-50-5894-4

Sărbătorirea Marii Uniri e cu totul legitimă. E legitimă și o doză de mitologie: toate națiunile o au! Dar avem nevoie, dincolo de comemorări și de simbolistica eroică, și de o istorie făcută fără prejudecăți, în spiritul unei abordări critice. Cel puțin din partea istoricilor profesioniști!

Ne trebuie în tot cazul o istorie europeană. România nu e o insulă, e parte a unui ansamblu. Nu ne putem izola, nici în interpretarea istoriei, nici în modul cum ne raportăm la ziua de azi ori de mâine. Dacă privim izolat crearea României Mari, riscăm să facem abstracție de evoluțiile globale și totul să ni se pară minunat. În fapt, România Mare a evoluat pe o scenă extrem de fragilă, cu primejdii răsărind la tot pasul – și, desigur, istoria încă nu s-a încheiat.

Calea europeană nu înseamnă revenirea la vechi frontiere, ci, ca țel final, dispariția frontierelor și transformarea Europei dintr-un continent până nu demult conflictual într-o casă în egală măsură primitoare pentru toți locuitorii săi. Miza, pentru noi toți, nu e trecutul, ci viitorul.

LUCIAN BOIA